

Životinjski svijet u propovijedima Štefana Zagrepca

Šundalić, Zlata

Source / Izvornik: **Bogoslovska smotra, 2008, 78, 171 - 205**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:240647>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-08-16**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ŽIVOTINJSKI SVIJET U PROPOVIJEDIMA ŠTEFANA ZAGREPCA

Zlata ŠUNDALIĆ, Osijek

Sažetak

U tekstu je pozornost usmjerena na proznu dionicu kajkavske književnosti 18. stoljeća. Riječ je o kajkavskim pobožnim pripovjedačima (K. Georgijević), koji su pišući/govoreći svoje propovijedi postajali i pripovjedači, jer su u svoje *duhovne razgovore* unosili razne priče, anegdote, bajke, često s fantastičnim elementima. Ovakvu je prozu u 17. stoljeću započeo pisati Juraj Habdelić, a u 18. stoljeću nastavili su je pisati pisci kao što su: Juraj Mulih, Štefan Zagrebac, Štefan Fuček i drugi. U ovom će radu posebna pozornost biti usmjerena na propovijedi Štefana Zagrepca (Zagreb, 1669. – Zagreb, 1742.), kajkavskog propovjednika i pripovjedača. Kako je njegovo jedino djelo – *Pabulum spirituale ovium christianarum ... / Hrana duhovna, ovčic keršćanskeh ...* – objavljeno u pet knjiga (I. svezak u Zagrebu 1715., II. svezak u Klagenfurtu 1718., III. svezak u Zagrebu 1723., IV. svezak u Zagrebu 1727. i V. svezak u Zagrebu 1734.) na više od 3000 stranica, u ovom će radu biti riječi samo o posljednjoj, petoj knjizi iz 1734. godine. U radu se istražuje poetika Zagrepčevih propovijedi, a posebice uklopljenost i značenje životinjskoga svijeta.

Ključne riječi: kajkavski pripovjedači, Štefan Zagrebac, *Hrana duhovna*, propovijed, životinja.

Uvod

O zagrebačkom kapucinu Štefanu Zagrepcu, odnosno o Matiji Markoviću, kako mu je bilo pravo ime, propovjedniku i govorniku rođenom 1669. godine u Zagrebu,¹ najopširnije je do danas pisala Olga Šojat. Riječ je o tekstu

¹ Sve do godine 1962. u hrvatskoj se književnopovijesnoj literaturi nije navodilo i svjetovno ime Štefana Zagrepca. Dopunu je iznio Nikola Stanko Novak u svojoj seminarskoj radnji pod naslovom *P. Štefan Zagrebac i njegov doprinos za hrvatski jezik i književnost* (seminarska radnja pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu kao rukopis, pod sig-naturom NSK, R 7706, 1962.): »Uz ostalo, u toj je radnji autor iznio dva značajna podatka. Prije svega, utvrdio je svjetovno ime i prezime Štefana Zagrepca. Znajući, naime, da pri-

objavljenom 1978. godine,² u kojemu je autorica dala i prikaz literature koja je do navedene godine bila napisana o ovome piscu. Autoričin prikaz pokazuje paradoksalnu situaciju – riječ je o značajnom piscu stare kajkavske književnosti, a naše mu povijesti književnosti dodjeljuju tek redak i pol ili nešto više teksta,³ a ponekad čak ni toliko. László Hadrovics kaže da je on jedan »od najvećih a danas najmanje poznatih prozaista hrvatske književnosti«⁴ kojemu, uz Antuna Vramca, Baltazara Milovca, Jurja Habelića, Ivana Belostenca, Mihajla Šimunića, pripada vidno mjestu u okviru kajkavske propovjedničke literature. Na zanemarenost hrvatske propovijedi upozorava i Josip Bratulić, koji kaže da su propovijedi najslabije pročitani dio naše književnosti koji ni do danas nije bibliografski obrađen.⁵ Značajniji je pomak učinjen u radovima Franje Galinca⁶,

padnici kapucinskog reda zanemaruju svoje građansko ime i prezime te da se u službenim dokumentima reda upotrebljava samo njihovo redovničko ime s izvedenicom od naziva mjesta gdje su rođeni, Novak je (...) pronašao da se Štefan Zagrebec građanskim imenom zvao Matija Marković.« O. ŠOJAT, »Štefan Zagrebec (1669–1734)«, u: *Forum*, XVII (1978.), knjiga XXXV, br. 6, str. 1091–1121, ovdje: str. 1092. Druga značajna korekcija, koju je Nikola Stanko Novak unio u životopisne podatke Štefana Zagrepca tiče se godine rođenja. On je otkrio »da se Matija Marković / Štefan Zagrebec rodio 1669, a ne 1688, kako je to općenito bilo prihvaćeno« (*isto*). Iako je Novak unio bitne dopune u životopisne podatke patera Zagrepca, oni se ipak u stručnoj literaturi uglavnom ne navode: »Što se i nakon radnje N. S. Novaka u našoj stručnoj literaturi svjetovno ime Štefana Zagrepca rijetko spominje, a obično se prenosi i pogrešna godina njegova rođenja, može se razumjeti ako se uzme u obzir da je Novakova seminarska radnja nedovoljno poznata, jer je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pohranjena kao rukopis« (*isto*).

² O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1091–1121.

³ Autorica navedeno potvrđuje literaturom koja je o Zagrepcu napisana od Kukuljevića (*Bibliografija hrvatska*, 1860.), Šafařika (*Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, 1865.), Ljubića (*Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, II, 1869.), Šurmina (*Povijest hrvatske književnosti i srpske*, 1898.) do Vodnika (*Povijest hrvatske književnosti*, 1913.) i Kombola (*Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, 1945., 1961.).

⁴ L. HADROVICS, »Štefan Zagrebec – kajkavski umjetnik kompozicije i stila«, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6 (1982.), str. 169.

⁵ Usp. J. BRATULIĆ, »Ardelio della Bella (1655–1737)«, Split – Zagreb, 1990., str. 61–74. U zadnje vrijeme, ipak, na tom području događaju značajni pomaci, o čemu svjedoče zbornici radova posvećeni određenim propovjednicima i njihovu djelu, kao na primjer: J. BRATULIĆ (ur.), *Hrvatska propovijed: od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*, Zagreb, 1996.; J. POGAČNIK – J. FAGANEL, *Zbornik o Janezu Svetokriškem: prispevki s simpozija v Vipavskem Križu*, Dela SAZU, 49/6, Ljubljana, 2000.; A. JEMBRIH (ur.), *Zbornik o Josipu Banovcu: zbornik radova sa znanstvenog skupa »Josip Banovac i homiletička književnost«*, Zagreb, 2004.

⁶ U odnosu na radove Franje Galinca, izdvajamo sljedeće naslove: »Edipov motiv u hrvatskoj kajkavskoj književnosti 18. stoljeća«, u: *Nastavni vjesnik*, XLII (1933./34.), sv. 3–4, str. 89–96; »Prilozi za povijest hrvatske književnosti u XVII. i XVIII. stoljeću. 'Loci communes' – u pričanju starijih hrvatskih pisaca«, u: *Nastavni vjesnik*, XLIII (1934./35.), sv. 1 i 2, 3 i 5, str. 28–37, 127–142; »Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća«, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga XXX, sv. 1, Zagreb, 1935., str. 32–46; »J. Habelić, T. Brezovački, Štefan Zagrebec«, u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XV, sv. 1 i 2, Beograd, 1935., str. 64–74; »Prilozi za motiv 'nesretne i gonjene djevojke' u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća«, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXX, sv. 2, Zagreb, 1936., str. 1–16.

Nikole Stanka Novaka⁷, Krešimira Georgijevića⁸, a izvadke iz Zagrepčeve *Hrane duhovne* objavili su Vladoje Dukat (*Sladki naš kaj*, 1944.), László Hadrovics (*Kajkavishe Literatur*, 1964.), Valentin Putanec (u časopisu *Kaj*, I, br. 7-8, 10 iz 1968. godine i *Kaj*, II, br. 12 iz 1969. godine), Olga Šojat (u već spomenutom časopisu *Forum*, br. 6, iz 1978. godine), Josip Bratulić (*Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*, 1996.), odnosno Hrvojka Mihanović-Salopek (*Iz duhovnog perivoja*, 2006.). Nakon obilježene 330. obljetnice rođenja (1669. – 1999.),⁹ pojavio se još jedan izbor, koji je priredila Divna Zečević.¹⁰

U novije vrijeme Zagrepčeva *Hrana duhovna* privlači pozornost svojim stilom i kompozicijom,¹¹ odnosno svojom stilskom i žanrovskom pripadnošću, dakle kao barokna propovijed,¹² a ne samo kao tekst zanimljiv zbog svoje tematsko-motivske razine (npr. motiv nesretne i gonjene djevojke,¹³ edipovski motiv u obliku grešne ljubavi majke i sina, Ezopove basne o poljskom i varoškom mišu, o bogatašu i njegovu veselom sustanaru obučaru, kao i neki drugi¹⁴).

1. Biobibliografska bilješka o Štefanu Zagrepču

Štefan Zagrebec živi i stvara na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Rođen je 1669. godine u Zagrebu i prije stupanja u franjevački red, u kapucine, godine 1688. zvao se Matija Marković.¹⁵ Svojim redovničkim imenom *Štefan* potpisuje

⁷ N. S. NOVAK, *P. Štefan Zagrebec i njegov doprinos za hrvatski jezik i književnost* (seminarska radnja pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu kao rukopis, pod signaturom NSK, R 7706, 1962.).

⁸ K. GEORGIJEVIĆ, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.

⁹ Usp. I. KRUŠELJ-VIDAS, »Hrana duhovna Štefana Zagrepca: uz 330. obljetnicu rođenja Matije Markovića poznatijeg kao Štefan Zagrebec«, u: *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu*, 5 (1999.), br. 2, str. 125-142.

¹⁰ Usp. D. ZEČEVIĆ, *Poželjne biografije: životopisi svetaca 18. i 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti*, Duriex, Zagreb, 2000.

¹¹ Zagrebec u svojim propovijedima nije originalan u današnjem značenju riječi; on je originalan u izboru već postojeće građe, u njezinu komponiranju i stiliziranju. Kompozicija je jednostavna i jasna: uvod (jedna do dvije stranice) započinje razvedenom pričom iz Biblije, antičke književnosti, svjetske povijesti, svakodnevnog života, vlastitih snova ili meditacijom; slijedi glavna tema propovijedi koja se dijeli na više manjih cjelina, a u završnom se dijelu daju dobri savjeti u svezi s određenim grijehom. Usp. L. HADROVICS, *nav. dj.*, str. 171.

¹² Usp. I. JANUŠ, »Kajkavska barokna propovijed kapucina Štefana Zagrepca«, u: *Kaj*, 27 (1994.), br. 2, str. 27-40; F. PAJUR, »Štefan Zagrebec i barokna propovjedna književnost«, u: *Kaj*, 37 (2004.), br. 6, str. 35-59.

¹³ Usp. F. GALINEC, »Prilozi za motiv 'nesretne i gonjena djevojka' u kajkavskoj književnosti XVIII stoljeća«, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga XXX, sv. 2, Zagreb, 1936., str. 1-16.

¹⁴ Usp. ISTI, »Prilozi za povijest hrvatske književnosti u XVII. i XVIII. stoljeću. 'Loci communes' – u pričanju starijih hrvatskih pisaca«, u: *Nastavni vjesnik*, XLIII (1934./1935.), sv. 1 i 2, 3 i 5, str. 28-37 i 127-142.

¹⁵ U odnosu na životopis koristimo podatke koje donosi Olga Šojat (v. bilješku br. 1).

svoja djela, tako da se i danas rijetko spominje njegovo svjetovno ime.¹⁶ O njegovu se školovanju zna vrlo malo (posredno se iz njegovih djela zaključuje da je dobro vladao latinskim jezikom, koristio se i njemačkim, ali se ne zna pouzdanog gdje je stekao navedena znanja). Najveći dio života provodi u Zagrebu, s povremenim boravcima u Varaždinu, gdje se posvećuje crkvenom govorništvu, koje će kasnije, u svojim pedesetim godinama početi priređivati za tisak pod nazivom *Hrana duhovna*. U tom ga je poslu ometala bolest (oko šezdeset pete godine života počeo je gubiti vid). Prije smrti (15. II. 1742.) u razdoblju od gotovo dvadeset godina objavio je pet svezaka propovijedi za sve nedjelje crkvene godine pod nazivom *Hrana duhovna* (Zagreb, 1715.; Klagenfurt, 1718.; Zagreb, 1723.; Zagreb, 1727.; Zagreb, 1734.) i *Zadnju volju* (Zagreb, 1723.), privatni obrednik namijenjen onima koji umiru i onima koji su uz umirućega.

Povijesti stare hrvatske književnosti govore o Zagrepcu kao o piscu 18. stoljeća ili, određenije, kao o kajkavskom pobožnom pripovjedaču, kojemu su još pridruženi i svećenik Štefan Fuček (? – 1747.) i pavlin Hilarion Gašparoti (1714. – 1762.).¹⁷ Ako ćemo se vratiti i dublje u prošlost, onda u krugu kajkavskih nabožnih pripovjedača moraju biti spomenuta i imena dvojice isusovaca, Jurja Habelića (1609. – 1678.) i Jurja Muliha (1694. – 1754.). U radu navedenih pisaca postoje stanovite sličnosti: oni kao crkveni ljudi žele poučiti svoje slušateljstvo/čitateljstvo vjerskim istinama, pa se za propovijed kaže: »Proza homiletičkih djela je običajan crkveni govor, u kojemu propovjednik poučava narod u vjerskim istinama i upućuje ga na dobar život.«¹⁸ Ili: propovijed je govoreno razjašnjenje kršćanskih istina,¹⁹ ili: propovijed je naučavanje svega što je Isus učio,²⁰ ili: propovijed je govoreno objašnjenje kršćanskih istina koje izgovara osoba kojoj je ta služba povjerena kako bi se objasnila i utvrdila vjera te slušateljstvo poduprlo u ispunjavanju kršćanskih moralnih načela,²¹ ili: propovijed je književna vrsta utilitarne književnosti usmjerene brigom za čovjekovo vječno spasenje²² itd. Poučavanje se najčešće čini putem propovijedi, molitava i katekizamskih pitanja i odgovora; u svo-

¹⁶ Svojem redovničkom imenu *Štefan* dodao je i izvedenicu od naziva njegova rodnoga grada – *Zagrebec*, tako da je svoja djela najčešće potpisivao kao *Štefan Zagrebec*, a rjeđe kao *Štefan od Zagreba* ili *Štefan iz Zagreba* (usp. O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1093).

¹⁷ Usp. K. GEORGIJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 207.

¹⁸ F. GALINEC, »Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća«, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga XXX, sv. 1, Zagreb, 1935., str. 32.

¹⁹ Usp. J. BRATULIĆ, »Ardelio della Bella u okviru hrvatskoga propovjedništva XVIII. stoljeća«, str. 61.

²⁰ Usp. ISTI, »Hrvatska barokna propovijed«, u: *Hrvatski književni barok*, ur. Dunja Fališevac, Zagreb, 1991., str. 279.

²¹ Usp. ISTI, »Isusovačko barokno govorništvo u Dalmaciji i Dubrovniku u 18. stoljeću«, u: *Isusovci u Hrvata*, Zagreb, 1992., str. 335.

²² Usp. D. ZEČEVIĆ, »Pučki književni govor o svetom i profanom. Hrvatske pučke propovijedi 19. stoljeća«, u: *Književna smotra*, XXVI (1994.) 92-94., str. 213-235.

je relativno duge propovijedi²³ kajkavski nabožni pripovjedači unose priče, »pelde i hištorije« prema Zagrepču, odnosno »lepe fabulice« prema Hablediću, nastojeći njima dinamizirati govor i zadržati pozornost puka: »Da riječ govornika bude što privlačljivija i što sugestivnija, upotrebljava on sva sredstva, kako bi samo postigao željeni uspjeh.«²⁴ Neke izvore autori navode u predgovorima svojih djela (Sveto pismo, crkvene naučitelje), za neke doznajemo s lijevih i desnih margina teksta, a neki su samo navedeni u tekstu. Kako se propovjednici služe sličnim izvorima, to je i pretpostavka o pojavi pripovjedačke i propovjedničke sličnosti među njima opravdana²⁵ (potvrđuju to npr. i neke Ezopove basne²⁶ ukomponirane u propovijedi različitih autora, zatim motiv nesretne i gonjene djevojke²⁷ itd.).

Prema Hadrovicsevu viđenju razvoja stare kajkavske književnosti, posebice njezina prozna odsječka, koji »je zapravo pravo zlatno doba kajkavskog literarnog baroka«,²⁸ mogu se u odnosu na sadržaj i stil razlikovati tri pravca: prvi (J. Habledić) karakterizira pripovijedanje i deskripcija zaogrnuti moralizatorskim tendencijama; drugi (B. Milovec, I. Belostenec, M. Šimunić) određuje kontemplativnost koja zabavno štivo potiskuje u drugi plan, a treći (Š. Zagrebec) ima primarno dramski karakter.

2. O Hrani duhovnoj

Hrana duhovna glavno je djelo patera Štefana, objavljeno u pet svezaka (ili strana, kako ih sam autor naziva). U ovom je radu pozornost usmjerena samo na jedan, posljednji, peti svezak, koji je objavljen u Zagrebu 1734. godine, i to na njezin prvi dio koji broji 336 stranica. U literaturi se može pročitati: »Svaki svezak ima pet do šest stotina stranica, tako da čitavo djelo obuhvaća ukupno 3115 stranica.« I dalje: »U kajkavskoj ga književnosti po opsegu nadmašuje samo hagiografski zbornik *Cvet sveteh* (3760 stranica) Hilariona Gašparotija.«²⁹ Peti svezak

²³ Prema pisanim predlošcima Zagrepčevih propovijedi, za njihovo je čitanje uvijek bilo potrebno više od pola sata.

²⁴ F. GALINEC, »Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća«, str. 32.

²⁵ Zbog navedenoga se u literaturi o propovijedima može pročitati da podrijetlo i pripadanje govornika određenom crkvenom redu ne utječe bitnije na razlikovanje propovijedi na razini stilskih odrednica. Usp. J. BRATULIĆ, »Ardelio della Bella u okviru hrvatskoga propovjedništva XVIII. stoljeća«, str. 64.

²⁶ Galinec je zapisao: »Književna pak trojka: Juraj Habledić – Štefan Zagrebec – Hilarion Gašparoti naročito su povezani i time, što pored mnogih priča iz historije, prirodnih nauka i svakodnevnog života za osnov svojem pričanju uzimaju i navode Ezopovu basnu.« F. GALINEC, *isto*, str. 33.

²⁷ F. GALINEC, »Prilozi za motiv 'nesretna i gonjena djevojka' u kajkavskoj književnosti XVIII stoljeća«, str. 1-16.

²⁸ L. HADROVICS, *nav. dj.*, str. 170.

²⁹ O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1094.

navedeno doista i potvrđuje, jer broji ukupno 664 stranice. Zbog pouzdanosti podataka donosimo njegov bibliografski opis u odnosu na vanjske bibliografske elemente (ime i prezime autora, naslov, podatci o izdanju, opseg ili paginacija, podatci o tipu slova i tisku, grafijski ukrasi, format) i u odnosu na unutarnje bibliografske elemente (posveta, predgovor, glavna poglavlja).

Ime autora petog sveska *Hrane duhovne* zapisano je na najmanje tri načina: *Stephano Zagrabienſi*, *Stefan Zagrebcez*, *Stefan od Zagreba*.

Naslovnica je dvojezična, na latinskom i kajkavskom jeziku; Olga Šojat prvu inačicu naziva »glavnim naslovom«, a drugu »sporednim naslovom«. ³⁰ Bilo bi uputnije govoriti o usporednim naslovima. Latinska inačica naslova glasi:

PABULUM | SPIRITUALE | ovium christianarum, | seu | CONCIONES | super | dominicas | pentecostes, | ac super | præcepta | decalogi, | Ab omnibus Paſtoribus Ovium Chriſtianarum | ex Cathedris prædicandæ, fed multo magis in Confefſionalibus | cum Peccatoribus fedulo ventilandæ; quanto utiliores, tanto ne- | ceffariores judicatæ; propterea & omni poſſibili ſtudio compoſitæ, ac pro | falute ætetna Ovium Chriſtianarum in lucem datæ.

Kajkavska inačica naslova glasi:

HRANA | DUHOUNA, | ovchicz kerschanzkeh, | aliti | PRODEKE | zverhu | nedely tro- | jachkeh, | i zverhu | deſzetereh Boſieh | zapovedih, | Od ufzeh Paſtirov Ovchicz Kerfchanzkeh iz Pro- | dekalnicz prodekuvane, ali unogo bołye vu Szpove- | dalniczah z-Grefniki marlivo obchiniane; kuliko hafznovitfe, | tuliko potrebnefse fzugiene; zato ufzum moguchnum marlivoztium | zkomponuvane, y k-fitku vekovechnomu Ovchiczam Kerf- | chanzkem na fzvetlo dane.

Riječ je o prvom *izdanju*, tiskanom u Zagrebu kod Ivana Weitza (u latinskoj inačici naslova čitamo: »Typis Joannis Weitz«), godine 1734. Knjiga ima uvodni, nepaginirani dio u kojemu se koriste kustode kao oznake kontinuiranoga slijeda stranica (prvi predgovor) i središnji, paginirani dio (ukupno ih je dva, jer knjiga sadrži dva zasebna dijela), u kojemu se pored brojčanih oznaka stranica nalaze i kustode, te kombinacija velikih i malih tiskanih slova i brojeva. ³¹ Opseg je knjige: [nepag. I-VI] + 1-336 + 1-293 + [nepag. I-IX] stranica.

³⁰ *Isto*.

³¹ Riječ je o specifičnom, ali za stare knjige uobičajenom, načinu obilježavanja određenog broja listova arka. Ovdje je ovim načinom obilježeno pola arka (8 stranica, odnosno 4 lista), i to na sljedeći način: A (= prvi list), A1 (= drugi list), A2 (= treći list), neoznačeni list (=četvrti list); B, B1, B2, neoznačeni list itd. U navedenu načinu označavanja listova ima, naravno, i pogrješaka, ali kontinuitet stranica osiguravaju preostala dva načina označavanja stranica (paginacija i kustode).

Knjiga je pisana *latiničkim slovima* u jednobojnom (crnom) tisku. Kako je riječ o tekstu iz 18. stoljeća, donosimo grafijska rješenja samo nekih, i to nepčanih glasova **č, ć, dž, lj, nj, š, ž** i nenepčanog **s**:

č- ch	:	chazt (čast)
- x	:	naivexi (najveći)
- cs ³²	:	pomocs (pomoč)
đ - gi	:	dohagia (dohađa)
lj - ly	:	kraly (kralj)
- gly	:	duglye (dulje)
nj - ni	:	govorenia (govorenja)
s - s	:	Sinai (Sinaj)
- sz	:	szrecha (sreča)
- fz	:	hafznovite (hasnovite)
- z	:	ztarozt (starost)
š - f	:	grefnicze (grešnice)
- ff	:	doffel (došel)
- s	:	dosla (došla)
ž - ff	:	duffnomu (dužnomu)
- f	:	feli (želi)
- s	:	pobosnomu (pobožnomu)

U knjigu su funkcionalno ukomponirani *grafijski ukrasi* kojima se, uz neke male izuzetke, jasno naznačava kraj jedne i početak druge cjeline. Ukrasi su u prvome dijelu (od 1. do 336. stranice) gotovo dosljedno trovrstni: jednima se naznačava kraj cjeline (obično stilizacija oka, anđela i sl.), a preostalim se dvama (usko položena horizontalna biljna stilizacija s anđelom u sredini i početno slovo iluminirano biljnim detaljima) najavljuje početak nove cjeline; u drugome su dijelu knjige (od 1. do 293. stranice) prvi opisani ukrasi rjeđi, dok se druga dva također dosljedno koriste na isti način, dakle kao najava nove cjeline.

Knjiga je *formata* 18,5 cm x 14,5 cm (16° – sedec) i nalazi se u vlasništvu franjevačke knjižnice crkve Svetoga križa u Osijeku (Tvrđa), bez signaturnih oznaka.

U literaturi je već zapisano da svaki svezak Zagrepčeve *Hrane duhovne*, osim drugoga, ima *predgovor*, u kojemu treba gledati izvoran piščev tekst, u kojemu on iznosi vlastite misli. Peti je svezak u odnosu na rečeno ipak drukčiji,

³² Ako u ovoj riječi **cs** čitamo **č**, onda bi se ista kombinacija slova trebala jedanko čitati i u riječi **cstavczu** (**čtavcu**). U transkripciji Olge Šojat slova **cs** čitaju se kao **š**. Usp. O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1106.

jer ima dva predgovora (o čemu se u literaturi o *Hrani duhovnoj* nešto manje govori!³³), što nadalje znači i dva zasebna dijela odijeljena i paginacijom, jer svaki dio započinje označenom prvom stranicom. Prvi je predgovor naslovljen kao »Predgovor k pobožnomu čtavcu«³⁴ (NT,³⁵ nepag. 3-4), a drugi ima naslov »Predgovor zverhu desetereh zapovedih Božijeh« (DBZ, 1-4).

U prvom je predgovoru objašnjen naslov djela, kompozicija, sadržaj, izvori i situacija u kojoj djelo nastaje. Naslov je objašnjen razvedenom faunsko-florealnom usporedbom: svoje »ovčice« (vjernike) »pastir duhovni« (Zagrebec) hrani »hranom duhovnom« (riječju Božjom) i zbog toga im daje i »peto bre-me svakojakih travica« (peti svezak *Hrane duhovne*). Navedeni je peti svezak komponiran u dva dijela (»travice postavil sem vu dve bremenac«, NT, nepag. 3): u prvome se nalazi 24 propovijedi, jer je »prodeke zverhu tuliko nedelj Trojačkih« (NT, nepag. 3), a u drugome je dijelu samo 21 propovijed na temu *Deset Božjih zapovijedi*. Sadržajno propovijedi profilira istinitost, pravičnost, korisnost, didaktičnost i jednostavnost, kako bi ih »vsaki najpriprosteši mogel razumeti« [NT, nepag. 3]), a sam autor posebice izdvaja teme u duhu barokne antitetičnosti: smrt tijela i duše, opći i pojedinačni Božji sud, nebeska ljepota i paklenska strahota te muke u purgatoriju, dobra djela kojima su si sveci i svetice zaslužili nebesku diku i grijesi kojima si grešnici pribavljaju paklene muke. Navedene su teme potvrđene »vsakojačkemi lepemi peldami i hištorigami« (NT, nepag. 3) koje svoj izvor, prema Zagrepcu, imaju u *Svetom pismu*, u djelima svetih naučitelja i pisaca, u djelima rimskih i poganskih pisaca,³⁶ ali i u nekim drugim područjima, koja on ovdje eksplicite ne navodi (npr. neke *pelde i hištorige* zadiru i u područje staroga novca³⁷). U ovom predgovoru Zagrebec

³³ Na ovu je činjenicu upozoreno, na primjer, u uvodnom poglavlju »Popis izvora za kajkavski rječnik«, u: *Rječnik hrvatskog kajkavskog književnog jezika*, knjiga prva, sv. 1, A-CE-NINA, Zagreb, 1984., gdje o petoj knjizi Zagrepčeve *Hrane duhovne* čitamo i ovu napomenu: »Peti dio sadrži u jednoj knjizi dva dijela s dvije paginacije« (isto, str. 45).

³⁴ Citate iz djela donosimo na način transkripcije (znakovima suvremene hrvatske latinice bilježimo pretpostavljeni izgovor u 18. stoljeću). Istim se načinom poslužila i Olga Šojat, donoseći izbor iz *Hrane duhovne*. Usp. O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1106-1117.

³⁵ Citate donosimo tako da u zagradu stavljamo skraćenicu naslova i broj stranice na kojoj se citat nalazi. Skraćenicom NT označavamo naslov prvog dijela knjige *Hrana duhovna*, koji glasi *Prodeke zvrhu nedelj Trojačkih* (=NT, tj. »nedelj Trojačkih«), a skraćenicom DBZ označavamo naslov drugoga dijela, koji glasi *Prodeke zverhu desetereh Božijeh zapovedih* (=DBZ, tj. »desetereh Božijeh zapovedih«). Navedeno je potrebno zbog već objašnjene činjenice što se *Hrana duhovna* sastoji od dva dijela, a svaki ima zasebnu paginaciju, odnosno započinje označenom prvom stranicom, zbog čega se bez označenih naslova ne bi znalo u kojemu se dijelu knjige odnosni citat nalazi.

³⁶ »Primjeri, egzempli kojima te propovijedi vrve, uzeti su iz antičke povijesti, grčke i rimske, iz ranog kršćanstva, iz srednjovjekovnih zbirki egzempala, iz života svetaca, ali i neposredno – iz života kojim puk Božji prolazi.« J. BRATULIĆ, »Janez Svetokriški i suvremena mu hrvatska barokna propovijed«, str. 69.

³⁷ Na primjer, kako bi svojim slušateljima objasnio da se Bog prema njima odnosi onako kako se oni odnose prema njemu, propovjednik donosi priču o *penezu*, koji je dao izraditi

donosi i detalje iz svoga života. Govori o slabljenju vida koje mu sve više ograničava pisanje: »Hoću reći, konec je došel jakosti moje, koju je starost potrla i već neg napol slepoga vučinila, ar na levo nikaj, a na desno kruto malo vidim oko. I tako pisanju već knjig pri mene je konec došel« (NT, nepag. 4).

U *drugom* je predgovoru samo prepričan onaj dio iz *Svetoga pisma* u kojemu se objašnjava kako je i zašto Svevišnji Mojsiju obznanio deset Božjih zapovijedi: nakon što je Adam zaboravio veliku čast koju mu je Bog udijelio učinivši ga gospodarem zemaljskoga raja, prvi su ljudi zaboravili svoje »naturalске zapovedi« i počeli se klanjati mnogim nijemim stvarima (npr. *kačama, posojima, bažiliškušima*). Da bi se »grešno ljuctvo« vratilo na pravi put, Bog je svojom božanskom rukom na dvije ploče zapisao Mojsiju deset Božjih zapovijedi, koje postaju perikopama u propovijedima koje slijede.

Nakon prvog, odnosno nakon drugog predgovora slijede *glavna poglavlja*, koja podrazumijevaju propovijedi za određenu nedjelju tijekom crkvene godine: u prvome su dijelu one eliptično naslovljene i tako npr. prva glasi »Na dan S. Trojstva« (NT, 1), što trebamo razumjeti kao »*Prodeka na dan S. Trojstva*«; u drugom su dijelu naslovi poglavlja cjeloviti, pa tako prvo glasi »Od prve Božje zapovedi. Prva prodeka« (DBZ, 1).

3. Životinjski svijet

U literaturi o Zagrepčevim propovijedima već je zapisano: »Postići kompozicijski sklad u tako opsežnu djelu kao što je *Hrana duhovna*, nije bio ni jednostavan ni lak posao, ali pater Štefan izvršio ga je s uspjehom: svaka je propovijed zaokružena cjelina, u svakoj se pisac strogo pridržava određene teme, a sve zajedno čine jedinstven zbornik propovijedi za sve nedjelje godine.«³⁸ Zbog toga se u ovome radu nećemo baviti kompozicijskim skladom njegovih govorenja; pozornost ćemo usmjeriti na istraživanje životinjskoga svijeta te

Maksimilijan Cezar:

»Maksimilijanus Cezar drugi ovoga imena brže li je cezarsku korunu na glavu dobil, vučinil je taki nove peneze kovati, postavivši na jednu stran monete svoj kip i podobu, na drugu stran vučinil je postaviti orla z dvemi glavami i raširenemi perutmi, držečega vu jednom kljunu oliknu mladicu zlatom obvitu i zlatum korunum korunjenu. Vu drugom pako kljunu imajučega goruču strelu. Međ glavami pako ove reči zapisane: In oportunitate utrumque. Vu potreboče obodvoje, kako da bi dobri Cezar ovem načinom podložnikom svojem hotel na znanje dati, da kakogoder se podložniki proti njemu izkazovali budu, tak se bude i on proti njim, to je to, ako podložniki vu miru i ljubavi njemu verno služili budu, mogu se vfati da i on bude njih ljubil, pomagat, miluval i na njih vernu skrb imel, njih z cesarskemi milošćami i darmi nadeljuval. Ako pako oni njemu ne budu verni, nego ga budu odurjavali, proti njemu oružje podigali, na korunu i na glavu njemu silili, tak goruča strela oštre pravice njih najti hoće. Ravno tak i G. Bog z nami kršćeniki izkazuje se i obeća činiti.« (NT, 71).

³⁸ O. ŠOJAT, *nav. dj.*, str. 1096.

njegovu funkcionalnu uklopljenost u propovjedničku građu prvog dijela zbirke, koji obuhvaća prvih 336 paginiranih stranica. Za navedene potrebe proveli smo istraživanje čije rezultate donosimo u dvama tabličnim prikazima (*Tablica 1 – Životinjski svijet u Hrani duhovnoj*; *Tablica 2 – Čestotnost pojavljivanja životinja u Hrani duhovnoj*), koje na kraju interpretiramo.

U odnosu na uključenost životinjskoga svijeta u propovijedi *Hrane duhovne* situacija je sljedeća:

Tablica 1 – Životinjski svijet u Hrani duhovnoj

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
1.	bažiliškuš ³⁹	nego z vnogemi drugemi nememi stvarmi, kod kačami, pozojmi, bažiliškuši &c. je tak činilo (DBZ,2 ⁴⁰)	1
2.	beštija ⁴¹	vnogem kajkakvem beštijam prispodabljađu ljudi (NT,54); srditcu ne mogu najti spodobne beštije (NT,56); koja beštija je tak ljuta (NT,56); od škodljivih beštij hoću vas občuvati (NT,72); ova beštija spominala se je iz ove ljubavi (NT,135); koju krepost kak more mati natura beštijam prez razuma dati (NT,156); nego i od isteh neme beštijh (NT,158); oh, beštije a ne ljudi (NT,161); dapače od beštijh nemilostivneši (NT,161); ljudi sem k mene zval, a ne beštije kod ste vi (NT,161); ar vi niste ljudi, nego ste beštije (NT,161); ar nemilostivneši od isteh beštijh (NT,161); da pak beštije proti ljudem jesu milostivneše neg isti ljudi (NT,162); Koga hudoba človečja je pogubila, beštija gladna je občuvala (NT,163); ljudi jesu nemilostivneši od neme beštijh (NT,163); ljute beštije (NT,164); od isteh beštijh gorši (NT,164); od isteh najljutešeh beštijh (NT,164); među beštijami i zverjem prebivati (NT,166); ar se beštije bolje među sobum ljube (NT,166); jeste li ljudi ali beštije (NT,167); imate li naturu človečansku ali pak beštinsku (NT,167); plaču nad pogubljenjem jedne neme beštije (NT,208); odpravil se je sam oneh beštijh gledat (NT,222); koje beštije fitek njegov jesu grizle (NT,222); kod najljuteša beštija (NT,222); telo pak one beštije vu štaglju buduče jesu zgrabile (NT,222)	27

³⁹ Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* (knjiga prva, svezak 1, A-CENINA; Zagreb, 1984.) *bažilišk* (možda se može čitati i *bazilisk*) znači fantastično čudovište (zmija, gušter, zmaj) (str. 117).

⁴⁰ U zagradi se nalazi skraćena naslova i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

⁴¹ Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* (knjiga prva, svezak 1, A-CENINA; Zagreb, 1984.) *beštija* u neprenesenu značenju znači općenito životinju ili opaku životinju, zvijer, neman (str. 131).

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
3.	červ / črv	postajali su hrana črvov (NT,89); i od črvov mučeni morali su nesrečno pomreti (NT,89); miši, štakori, črvi kruh, slaninu i maslo jedu, moli vu škrinjah oprave kvare (NT,165); vonjbu gnjiloga črvivoga psa (NT,205); idući mimo jedne črvive smrdeće mrcine (NT,205); ne samo jednoga črvivoga psa (NT,205); telo ... videti ... napol gnjilo i smerdljivo, červimi vrveče (NT,208)	7
4.	divji prasec	videl je i drugih nemeih stvari kod medvedov, divjeh prasec , jelenov, košut &c. (NT,222)	1
5.	golub	drveni golub , kojega je svojim rukam napravil Arkites (NT,14); kod vsaki drugi živi golub letal (NT,14)	2
6.	golubica	ali ova čista golubica (NT,51)	1
7.	gusenica	sadovje gusenice pokvare (NT,179)	1
8.	guska	jednu gusku na baršunskom vanjkušu sedeću (NT,23); onda počele su guske kričati vu Capitoliumu (NT,23); i zbog toga zroka gusku časte i psu špot čine (NT,23); toga pako ni učinil pas, nego guska i zato nju časte (NT,23)	4
9.	hrt	budući jedna košuta od jagarov i hrtov naganjana na smrt (NT,138)	1
10.	janac (janjac)	jednoga janca jesu na falate posekli (NT,110); falate jančevoga mesa van znašali (NT,110); kak prečistog janca Božjega (NT,110)	3
11.	jastreb	Od skupcev i lakomcev (...) nje prispodablja jastrebom (NT,54); ar kaktigod jastreb ako vlovi koju pticu ali pišče (NT,55)	2
12.	jelen	zestavši se vu lovu z jednem jelenom (NT,136); proti kojemu zaletivši se jelen (NT,136); kojega jelena obtekel je Cezarov sluga (NT,137); videl je i drugih nemeih stvari kod medvedov, divjeh prasec, jelenov , košut &c. (NT,222); Pišu naturalisti od jelenov (NT,235); jeleni kada hote čez kakovu veliku vodu plujuć (NT,235); ostali pako jeleni vsi kakti po žnore jeden za drugem postavljaju se (NT,235); na hrbtu pako svojem drugoga jelena za sobum ... nosi (NT,235); breme svojeh rogov na hrbet onoga pred njim jelena postavi (NT,235); od malo prvo imenovaneh jelenov (NT,235)	10
13.	kača	nego z vnogemi drugemi nememi stvarmi, kod kačami , pozojmi, baziliškuši &c. je tak činilo (DBZ,2); prispodabljajući naimre smrtni greh jednoj kače kada koga piči (NT,46); od peklenske kače pičeni (NT,47); od peklenske kače je pičen (NT,48); o srdite, jadovite kače (NT,60); Plinius ... pišući od kač (NT,215)	6

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
14.	kača ašpiš ⁴² (poskok)	od nature kače ašpiš (NT,215); kača ašpiš je puna najvrućesega čemera (NT,215); iz gubca kače ašpiš sesne (NT,215); od kače ašpiš pičenom (NT,216); od čemera kače ašpiš ves oteče (NT,216); koji od kače ašpiš je pičen (NT,216); onoga od kače ašpiš pičenoga (NT,216); od kače ašpiš pičenoga betežnika (NT, 219); od peklenske kače ašpiš pičeni (NT,224)	9
15.	kača ljutica	Ar gdo ne zna kak doktori i apotekari iz čemerneh ljutic kač , preštamani napravljaju Medritot ili Teriak, jedino i najpreštimateše vračtvo proti vsem čemerom (NT,291)	1
16.	kača tarantula	mladenca od tarantule kače pičenega (NT,47); čemer one kače tarantule je mrzel (NT,47); Tak je bil kralj David od peklenske tarantule kače pičen (NT,47)	3
17.	karvan (gavran)	karvani pako budu se vu onu glubinu zaletavali (NT,110); onde su mu dugo vremena karvani dvorili i hranum ga ozkrbljavali (NT,162); karvan vsaki dan za hranu je skrbel (NT,163); ar zmeđ ptic ktera je lakomeša od karvana (NT,165); Eliaša i Pavla karvani jesu hranili (NT,165); taki se vkup spravi vnožina karvanov (NT,246); peklenski karvani vu srce njegovo jesu zanesli (NT,247); najdemo takovu posudu od peklenskeh karvanov izpraznjenu (NT,247); videči peklenski karvani (NT,247); peklenski karvani ovu posudu jesu izpraznili (NT,248)	10
18.	kojni (konji)	i četiremi kojni z kojemi se je vozil (NT,13); izrezal je bil jeden hintov z kojni (NT,14); i konja zapovedal takaj dopeljati (NT,69); vu rasparane konjske i volovske trbuhe (NT,89); na kojem se je konj popiknul (NT,94); terbuhati ružni černi kojni (NT,222); da se ne samo voli i kojni s njegovim fitkom goste (NT,222); slugi moji osedemo od konj našeh (NT,240); tepsti zapoveda konja (NT,292)	8
19.	kokoš	i kakti kokoš na jajceh je sedel (NT,193)	1
20.	košuta	budući jedna košuta od jagarov i hrtov naganjana na smrt (NT,138); videl je i drugeh nemeh stvarih kod medvedov, divjeh prasec, jelenov, košut &c. (NT,222)	2
21.	kragulj ⁴³	z kraguljem prepelice loviti (NT,181); lovcem znana natura kraguljska (NT,181); kakti kragulj sit (NT,181)	3
22.	krava	vzemši iz paše 6 krav (NT,103); jednak broj krav je na paši ostal (NT,103); vse krave jesu tusteše i plodneše postale (NT,103)	3

⁴² Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* (knjiga prva, svezak 1, A-CENINA; Zagreb, 1984.) riječ *ašpiš* bi se možda mogla čitati i *aspiš* (str. 94.).

⁴³ Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* (knjiga druga, svezak 5, KAĀE-LAZNO; Zagreb, 1989.) kragulj je »grabežljiva ptica iz porodice sokolova (Falconidae): ptičji kobac, Accipiter nisus, ili kokošji jastreb, kraguj, Astur palumbarius« (str. 375).

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
23.	kukac	da bi mu na fitek njegov takve kukce poslal (NT,221)	1
24.	lastovica	naj nam budu na peldu lastovice (NT,157); S. Ambrož lastovična gnjezda vu vrednosti zlata prepostavlja (NT,157); z gnjezdom lastovičnem (NT,157)	3
25.	mačka	vzemetete ada železne mačke (NT,240)	1
26.	medved	videl je i drugeh nemeh stvarih kod medvedov , divjeh prasec, jelenov, košut &c. (NT,222); nego i među najljutešem zverjem, kod su oroslani, risi, pantere, medvedi (NT,230)	2
27.	miš	miši , štakori, črvi kruh, slaninu i maslo jedu, moli vu škrinjah oprave kvare (NT,165)	1
28.	mol	miši, štakori, črvi kruh, slaninu i maslo jedu, moli vu škrinjah oprave kvare (NT,165)	1
29.	mrcina	koji vu oneh mrcinah gnjijuči (NT,89); iduči mimo jedne črvive smrdeče mrcine (NT,205); mimo one mrcine prešel (NT,205); ovoga sveta mrcine podnesti (NT,205); jednu smrdljivu mrcinu po varašu i po hižah obnašal (NT,206)	5
30.	muha	tak mal, da ga je jedna muha svojim jednum perutnicum mogla pokriti i zakriti (NT,14); ar kakti ne moremo vučiniti da bi muhe na glave naše ne letale (NT,255); kak god iz glave naše muhu tiramo kada počutimo da nas bode i bantuje, tak dužni jesmo grešne misli iz pameti naše tirati (NT,255); kakti god z muham činiš, koja muha večkrat čim se bolje tira tem se gušče povrača, tak da človeka kakti neterplivoga čini (NT,256)	5
31.	mušica	nego iz maleh mušic velike gamile čineči (NT,37)	1
32.	orao	Na drugu stran vučinil je postaviti orla z dvemi glavami (NT,71); jeden vseh ptic kralj orel buduči (NT,136); i k zadnjemu videči orel onu svoju dobročiniteljicu (NT,136)	3
33.	oroslan (lav)	i najprvo hodi vu školu k najsrditešemu zmeđ vseh nemeh stvarih oroslanu (NT,135); da on mora od oroslanov vmorjen i pojeden biti (NT,135); od drugeh lakomeh oroslanov njega je branil (NT,135); dotekoše na pomoč dva oroslana (NT,163); kod oroslan sriditost (NT,166); nego i među najljutešem zverjem, kod su oroslani , risi, pantere, medvedi (NT,230)	6
34.	osel	Poznal je vol gospodara svojega, i osel jaselca Gospona svojega, Izrael pako mene ni poznal (NT,135)	1
35.	ovca	Kakti pak goder ovca prez pastira za zgubljenju mora se držati (NT,122); ovce pasuče se po gmju (NT,157); Tak je, ne vam rune nosite, ovce (NT,157-8); ovce otca svojega je pasel (NT,175)	4

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
36.	ovčica	Ja jesam pastir dobri, kojega jesmo mi ovčice (NT,122)	1
37.	pantera	nego i među najljutešim zverjem, kod su oroslani, risi, pantere , medvedi (NT,230)	1
38.	pas	i zbog toga zroka gusku časte i psu špot čine, kajti pasja dužnost bi bila lajati i ljudi buditi; toga pako ni vučini pas , nego guska i zato nju časte (NT,23); nenavidnike (...) prisposobljavajuč psom lajavajuč (NT,55); taki počnu kod tuliki psi na nju herščati (NT,55); kakti pas na nepoznane ljudi laje (NT,55); po letu vu pasjeh dneveh (NT,57); kod jeden verni pes za gosponom svojem (NT,136); psi onoga bogatca došli su (NT,163); psi dođuči oblizali su (NT,163); gdo ... ne pohvali bolje milosrdnost pasju (NT,163-4); psi vrače ljudi maštrijum naturalskum (NT,164); od milosrdnosti koju psi imaju (NT,164); bila jesu dva psa (NT,164); on drugi zdravi pas njegov tovaruš (NT,164); ov pas pohađal je večkrat svoga betežnoga tovaruša (NT,164); ni hotel sam pojsti polek pasje nature (NT,164); on zdravi pas je pojel (NT,164); nego su psi bogatcevi došli (NT,183); kamenjem kakti za jednom psom je hital (NT,191); vonjbu gnjiloga črvivoga psa (NT,205); ne samo jednoga črvivoga psa (NT,205); postal je ljuteši od ztočnoga psa (NT,222); Glad vekovečni budu kod psi trpeli (NT,224); ov mladi herceg Sikem je povedal otcu svomu psinu svoju, koju je divojčice Dine vučini (NT,260); znajuč da su kralju sve psine njegoe znane (NT,309)	26
39.	pav	gizdavce (...) prisposoblja ptice pavu (NT,54); ar kod pav razgledajuč lepotu (NT,54); kakti pav diči se (NT,159)	3
40.	pčela	razmislite najprvo naturu pčel (NT,157); Tak vi, ne vam med delate, pčele (NT,157); Od pčel hodmo među ptice nebeske (NT,157); Od ptic i pčel hodmo z našemi razumi međ živinu (NT,157)	4
41.	pišče	ar kaktigod jastreb ako vlovi koju pticu ali pišče (NT,55)	1
42.	posoi / pozoy (zmaj, aždaja)	Nego z vnogemi drugemi nememi stvarmi, kod kačami, pozojmi , baziliškuši &c. je tak činilo (DBZ,2); Pitaj neme stvari i među njim najčemernišega posoja (NT,136); posoj dotekel je k njemu (NT,136); posoj čemer (ima) (NT,166)	4
43.	prepelica	z kraguljem prepelice loviti (NT,181)	1
44.	ptica	moramo mi s S. Serafinskem mojim ocem Frencem zezvati ptice nebeske (NT,8); ar kaktigod jastreb ako vlovi koju pticu ali pišče (NT,55); i ptice nebeske tebe	15

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
		hote pokazati (NT,135); Pitaj, o nezahvalni človek, ne samo zverje, nego i ptice nebeske (NT,136); jeden vseh ptic kralj orel buduči (NT,136); donašal vsakojakčeh ptic na hranu (NT,136); Od pčel hodmo među ptice nebeske (NT,157); Tak vi, ne vam gnjezda delate, ptice (NT,157); Od ptic i pčel hodmo z našemi razumi međ živinu (NT,157); ptice hrane (NT,163); ar zmeđ ptic ktera je lakomeša od karvana (NT,165); stvoril je vu zraku ptice (NT,187); i ptice po njem lečuč (NT,187); ptice vu zraku (NT,187); doklam jagar dojde, zajca i pticu zatuče i na kuhinju zanese, tak su vučinili z dušum ovoga bogatca jagari peklenski (NT,320)	
45.	ptičica	jedna ptičica koja se ztoprav iz lupine izvrže (NT,181)	1
46.	ptica feniks	Oh redka ptica Feniks (NT,38)	1
47.	riba	S. Antonom ribe morske (NT,8); ribe loveči govoril (NT,41); i od onud nazad dopeljal na putu od ribe (NT,129); vu morju i vodah ribe (NT,187); ribe vu vodah (NT,187)	5
48.	riba balena (kit)	onde se je nad njim smilovala riba balena (NT,162); Kad vu morju riba balena počne se igrati (NT,182); onoga morskoga strašila ribe balene (NT,182); ribe balene igra je zlamenje zloga vremena (NT,182)	4
49.	ris	Opitaj ljute rise kak su oni zahvalni (NT,136); jeden ris opal je bil vu jednu jamu (NT,136); nego i među najljutešem zverjem, kod su oroslani, risi , pantere, medvedi (NT,230)	3
50.	svinja	nečiste grešnike s.v. svinjam prispodablja (NT,55); po svinjah razume vse ljudi nečisti (NT,55); ar kaktigoder svinje blato (NT,55); svinje iz ljudih nečistoča čini (NT,55); i od svinj vnogo gorše (NT,55); neg svinje vu najsmerdlivešeh mlakah (NT,55)	6
51.	štakor	miši, štakori , črvi kruh, slaninu i maslo jedu, moli vu škrinjah oprave kvare (NT,165); Kak ovu zapoved obderžavaju oni bogatci, kojem žužki i štakori fitek kvare (NT,237)	2
52.	telac	da su si jednoga telca iz čistoga zlata napravili bili (NT,174); okolu kojega telca jesu tancali (NT,174)	2
53.	vol	svojemi voli peljajučemu kola (NT,44); i z volmi skupa zadel je tresk, potukel je njega i vole (NT,44); vu jednom brunčenom volu zaprte krščenike jesu pekli (NT,89); pod onem volom velik ogenj neprestance kurjen (NT,89); vu rasparane konjske i volovske trbuhe (NT,89); Poznal je vol gospodara svojega, i osel jaselca Gospona svojega, Izrael pako mene ni poznal (NT,135); razmislamo i veli-	12

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
		ku ter najmre vole (NT,158); Tak vi, ne vam, nosite jarme, voli (NT,158); tri strašni černi rogati voli (NT,222); rogati voli kupe fitka zkončavaju (NT,222); da se ne samo voli i kojni s njegovim fitkom goste (NT,222)	
54.	vrabac	Pokazal je vu jedne male skatule iz drevna napravljene vrapce , koji su iz skatule izletavali (NT,14)	1
55.	vučica	od jedne vučice z mlekom bili jesu dojeni (NT,163); Remuluša i Romuša zgrabljiva vučica je dojila (NT,165)	2
56.	vuk	zmeđ zverja koje je zgrabliveše od vuka (NT,165); Človek človeku je vuk (NT,166); vuk lakomost (ima) (NT,166)	3
57.	zajec	doklam jagar dojde, zajca i pticu zatuče i na kuhinju zanese, tak su vučinili z dušum ovoga bogatca jagari peklenski (NT,320)	1
58.	zver	z velikem opatom Antonom zverja puščinska (NT,8); kak z onem peklenskem odurnem zvrjem prebivati budete mogli (NT,91); i taki vsa zverja jesu se njemu zneverila (NT,123); Pitaj, o nezahvalni človek, ne samo zverje (NT,136); zverje prašča (NT,163); zmeđ zverja koje je zgrabliveše od vuka (NT,165); Človek človeku je škodliveši od vsega zverja (NT,166); među beštijami i zvrjem prebivati (NT,166); vsako zvere ima jednu vu sebe hudobu (NT,166); loze za prebivališče zverju (NT,187); zverje po gorah (NT,187); nego i među najljutešem zvrjem , kod su oroslani, risi, pantere, medvedi (NT,230); oni ljube sebe spodobna zverja (NT,230)	13
59.	živinče	nijedno nemo živinče neče več piti, ni jesti, neg ima potreba (NT,162); ar ni jedno živinče ne pije ... več neg mu je potrebno (NT,166)	2
60.	živina	ne za ljudi nego za živinu prikladen (NT,84); nego ga živine na hranu daju (NT,86); z kojimi se peklenske živine hrane (NT,91); da jedna žena čredo živine okol one puščine pasuča (NT,133); Hodi, o krščeni človek, k neme živine (NT,135); Od ptic i pčel hodmo z našemi razumi međ živinu (NT,157); polek male živine razmilemo i veliku (NT,158); koji imaju obilje kruha i vina, živine i mladine (NT,165); gorje od jedne živine jesu živeli (NT,179); da na živinu kuga dojde (NT,179); prez broja živine (NT,179); da se ... nema živina napaja (NT,187); domača živina među ljudmi (NT,187); ar živu vu nečistočah vsakojačkeh gorje i odurneje ne samo od Turkov nego i od same živine (NT,280); gorje ne samo od Židovov, Turkov i poganinov, nego i od iste neme živine živu (NT,282); zapoveda zraku i oblakom da preteplju polja, verte i vinograde z tučum, da telo hrane	20

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
		mentuje; zapoveda ognju da požge hiže, štale, hleve z blagum i živinum (NT,292); da ... onem lakomcem živina pocerka (NT,294); tem veče nesreče zverhu naše živine (NT,1295); jošče se žive već po živinsko neg po kršćansko (NT,331); gorje od neme živine kajali (NT,332)	
61.	žrebe	dobivši na dar jedno osebujno žrebe (NT,292); da pred očima mladoga kralja ono žrebe z korbači dobro preteplju (NT,292)	2
62.	žužki	Kak ovu zapoved obderžavaju oni bogatci, kojem žužki i štakori fitek kvare (NT,237)	1

Tablica 2 – Čestotnost pojavljivanja životinja u *Hrani duhovnoj*

REDNI BROJ	ČESTOTNOST POJAVLJIVANJA	NAZIV ŽIVOTINJE
1.	27	beštija
2.	26	pas
3.	20	živina
4.	15	ptica
5.	13	zver
6.	12	vol
7.	10	jelen, karvan (gavran)
8.	9	konj, kača ašpiš
9.	7	črv
10.	6	svinja, kača, oroslan (lav)
11.	5	mrcina, muha,riba
12.	4	ovca, kača tarantula, pčela, posoi, riba balen (kit), guska
13.	3	janac (janjac), krava, kragulj, lastovica, orao, vuk, pav, ris
14.	2	telac, živinče, jastreb, štakor, vučica, golub, medved, žrebe
15.	1	hrt, kokoš, mačka, osel, ovčica, pišče, divji prasec, golubica, gusenica, ljutica, košuta, kukac, miš, mol, mušica, prepelica, ptičica, vrabac, žužki, pantera, bažiliškuš, ptica Feniks, zajec

Prema Zagrepčevu poimanju faune, riječ je o *nijemim stvarima*, koje su često rječitije od samih riječi, pa ih se lijepo može koristiti u propovjedničke svrhe.⁴⁴ U prvom dijelu (*Prodeke zvrhu nedelj Trojačekh*) pete knjige *Hrane duhovne* pojavljuju se 62 različita naziva za životinje. One u Zagrepčevim propovijedima ne potvrđuju temeljni čovjekov odnos spram životinje, onaj materijalno-uporabni koji podrazumijeva da su životinje čovjeku glavni izvor hrane, odjeće i sirovina;⁴⁵ životinja se ovdje javlja kao potreba »da bi se *definirao* čovjek, da bi se odredile unutrašnje granice ljudskoga«,⁴⁶ uz napomenu da se ovdje pod pojmom *čovjek* podrazumijeva u prvom redu *kršćanin* sklon grijehu. Da bi što zornije opisao njegove skrivene psihičke i moralne osobine, Zagrebec je češće posezao za divljim životinjama vlastita podneblja (navodi čak 35 različita naziva: *črv, beštija, divji prasec, golub, golubica, gusenica, jastreb, jelen, kača, ašpiš, ljutica, tarantula, gavrana, košuta, kragulj, kukac, lastovica, medved, miš, mol, mrcina, muha, mušica, orao, pčela, prepelica, ptica, ptičica, riba, štakor, vrabac, žužki, vučica, vuk, zajec*); na drugom su mjestu domaće životinje (navodi 18 naziva: *guska, hrt, janac, konj, kokoš, krava, mačka, osel, ovca, ovčica, pas, pišče, svinja, telac, vol, živinče, živina, žrebe*); na trećem su mjestu divlje životinje stranih podneblja (navodi 6 naziva: *oroslan, pantera, pav, balen, ris, zver*), a na četvrtom su mjestu fantastične životinje (samo su tri naziva: *bažiliškuš, hibrid raznih vrsta životinja, kao i posoj /tj. zmaj, aždajal*, koji se u literaturi tumače kao skupina fizičkih hibrida,⁴⁷ i *feniks*⁴⁸).

U ovom razvrstavanju životinja imali smo, dakle, na umu onu jednostavnu antropocentričnu klasifikaciju Francuza Buffona, koji je prema utilitarnom pristupu životinje razdijelio na *domaće* i *divlje*, a divlje na divlje *vlastitoga* podneblja i na divlje *stranih* podneblja.⁴⁹ Zagrepčevo davanje prednosti,

⁴⁴ Propovjednik kaže:

»Poznal je vol gospodara svojega i osel jaselca Gospona svojega, Izrael pako mene ni poznal. Hotel je reći: vse **neme stvari** poznavaju dobročinitela svojega i njemu se zahvalne iskazuju; sam jedan jedini človek kojega sem ja mojom pres. krvjum odkupil, tulikemi milošćami napunil, mene ne pozna, niti mi se zahvalnoga izkazuje. Nego pače namesto zahvalnosti tulikemi neizbrojenemi grehi mene tak strašno bantuje. Oh! nezahvalnost prevelika naroda človečanskoga ter najmre kršćanskoga.« (NT,135).

⁴⁵ Usp. N. VISKOVIĆ, *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, Književni krug, Split, 1996., str. 11.

⁴⁶ *Isto*, str. 37.

⁴⁷ Prema klasifikaciji fantastičnih kultura Heinza Modea, koja se temelji na formalnom kriteriju fizičkog sastava fantastične životinje, *bazilisk* je spoj zmije i kokota i svrstan je u treću skupinu, koju čine fizički hibridi, tj. bića sastavljena od dijelova dviju ili više životinja, kamo spadaju i *zmajevi* iz svih krajeva svijeta. Usp. N. VISKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 106.

⁴⁸ Fantastične životinje Nikola Visković dijeli na: a) bića s deformiranim osobinama životinja i čovjeka i b) hibride raznih vrsta životinja (*isto*, str. 104). Ova je klasifikacija vrlo jednostavna, ali ne i jedina (usp. *isto*, str. 104-113).

⁴⁹ Buffon kaže: »Čovjek će suditi o objektima iz prirodne historije s obzirom na svoj odnos spram njih. Oni koji su mu najpotrebniji, najkorisniji, imat će prvo mjesto, pa će tako u poretku životinja dati prednost konju, psu, volu itd. ..., zatim će se baviti onima koji,

i vrstovno i čestotno, divljim životinjama vlastita podneblja (35 različitih faunističkih leksema koji se ukupno pojavljuju oko 140 puta!), a na užtrb domaćih životinja (18 različitih leksema koji se ukupno pojavljuju 96 puta!), odnosno divljih životinja stranih podneblja (6 različitih leksema koji se ukupno pojavljuju 27 puta) i fantastičnih životinja (3 leksema koja se ukupno pojavljuju tek 6 puta!) ima svoje opravdanje u žanrovskom profilu *Hrane duhovne*. Riječ je o propovjedima u kojima se slušateljstvu (čitaj: grešnicima) govori (jer propovjednik često inzistira na slušanju pa kaže: »Posluh.« [NT, 245]⁵⁰) s pozicije njihove sadašnje grešnosti, koja će ih odvesti u vječnu smrt. Da bi opisao njezine strahote, i tako čovjeka odvratilo od grijeha, autor će šće koristi divlje životinje vlastita podneblja, uz koje se ne vezuju konotacije ugone i prisnosti kao u slučaju domaćih životinja,⁵¹ a dovoljno su i daleko i blizu, odnosno nisu toliko blizu da postoji opasnost od razvijanja familijarnih odnosa kao u slučaju domaćih životinja, a nisu ni toliko daleke da bi u čovjekovoj svijesti egzistirale više kao apstrakcija, koja u propovjednikovu preodgajanju grešnih ne bi bila pretjerano učinkovita. Zbog navedenoga autor upravo divlje životinje vlastita podneblja vrlo spretno koristi za slikovito i uvjerljivo opisivanje grijeha i opasnosti od njega.

Na rang-ljestvici prema učestalosti pojavljivanja prvih pet mjesta ovdje zauzimaju: *beštija, pas, živina, ptica, zver*. Ako navedene podatke usporedimo s faunističkim leksemima u djelima drukčije žanrovske profilacije (npr. u pastoralu, komediji, tragediji, naraciji u stihu, poeziji) i drugih vremena (npr. u renesansi), onda dolazimo do zaključka da se na visoko pozicioniranim mjestima nalaze, kao i ovdje, uopćeni nazivi (*beštija, zviijer ili živina*) koje, kada bismo ih željeli vizualizirati, ne bismo u tome uspjeli, jer takvim nazivima nije precizirano o kojoj je životinji riječ (v. *Tablicu 3*):

premda mu nisu familijarni, ipak stanuju u istim prostorima, u istim podnebljima, kao što su jeleni, zečevi i sve divlje životinje, a tek nakon svih tih spoznaja radoznalost će ga odvesti istraživanju životinja stranih podneblja, slonova, deva itd. ... On će sređivati (životinje) u takvom spoznajnom redu ... Takav je red najprirodniji i smatramo da ga treba slijediti.« *Isto*, str. 25.

⁵⁰ Kršćanska propovijed (homilija) u osnovici je govoreni tekst, govoreno razjašnjenje kršćanskih istina. Usp. J. BRATULIĆ, »Ardelio della Bella u okviru hrvatskoga propovjedništva XVIII. stoljeća«, str. 61.

⁵¹ O prisnom, familijarnom odnosu između čovjeka i domaće životinje u hrvatskoj književnosti svjedoče neki drugi žanrovi, kao npr. renesansna pastoralno-idilična drama, u kojoj se prisnost ostvaruje deminutivnim oblicima i davanjem vlastitih imena životinjama. Potvrđuje to npr. Držićev *Radmio i Ljubmir*: »Posebnost Držićevim darovanim životinjama pribavlja činjenica da one imaju vlastita imena (*junčić Rajko, vepar Bakoje, krava Milolja*); onaj tko ih poklanja, voli ih, zbog čega je i rastanak s njima teži (...).« Z. ŠUNDALIĆ, »Životinja i hrvatska renesansna pastoralno-idilična drama«, u: *Krležini dani u Osijeku 2002.*, ur. B. Hećimović, Zagreb – Osijek, 2003., str. 20-21.

Tablica 3 – Prvih pet životinja u nepropovjedničkim žanrovima

	Š. Zagrebec, <i>Hrana duhovna</i> (propovijedi)	M. Vetranović, <i>Prikazanje od poroda Jezusova</i> (pastorala) ⁵²	M. Držić, <i>Dundo Maroje</i> (komedija) ⁵³	M. Držić, <i>Hekuba</i> (tragedija) ⁵⁴	M. Marulić, <i>Judita</i> (naracija u stihu) ⁵⁵	Š. Menčetić, <i>Pjesme</i> ⁵⁶
1.	beštija	stado	bestija	zvir	konj	lav
2.	pas	zvjer	pas	zmija	živina, lav	zviri
3.	živina	vuk	kapun, žaba	košutica, vuk	pas, ptica, sokol	sokol
4.	ptica	junica	mojemun	pas, psica	zvir, prasac, črv	jelen
5.	zver	pas	papagao	janje, konj, medvid, ptica, ptičica, satir, slavic, svjerepi- ca, vol, živina	stado, svinja, hrt	ptice

Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je naša stara književnost, bez obzira na žanrovsku pripadnost, a u odnosu na pojavnost životinjskoga svijeta u njoj, sklona konvencionalnim rješenjima. Ipak, iako je riječ o istim faunističkim leksemima, razlikovnost smisla i značenja postoji, i to zahvaljujući različitoj žanrovskoj pripadnosti teksta. Na primjer: u pastorali se životinja (*zvijer*, ali ne i *beštija*) najčešće javlja u svom jezgrenom značenju, »dakle, kao životinja koja je realistički prikazana u svojim primarnim funkcijama«;⁵⁷ u komediji se vrlo često uz pomoć životinje (*bestija*, ali ne i *zvijer*) i postupka zoomorfizacije šaljivo zorno prikazuju moralne osobine ljudi (i to, uglavnom, negativne); u tragediji je životinja (*zvijer*, ali ne i *beštija*) također postupkom zoomorfizacije u funkciji moralne profilacije lika, ali s isključivim konotacijama ozbiljno tragičnoga; u naraciji u stihu uz *zvijer* se vezuje ovozemaljski strah, a u lirici se uz ovaj leksem vezuje intimna nesreća zbog neuzvraćene ljubavi. U propovijedi se pak pojavljuje i *beštija* i *zvijer*, ali se prvoj daje znatna prednost, jer izraz pripada niskome stilu, koji je primjereniji čovjeku grješniku kojemu se propovjednik obraća. Između propovjedničke i komediografske *beštije*, naravno, ne može

⁵² Podatci preuzeti prema: Z. ŠUNDALIĆ, *isto*, str. 22.

⁵³ Podatci su rezultat mojih istraživanja, koja još nisu publicirana.

⁵⁴ Podatci preuzeti prema: Z. ŠUNDALIĆ, »Na tragu Rešetarove podjele Držićevih djela«, u: *Zbornik o Milanu Rešetaru književnom kritičaru i filologu*, ur. T. Maštrović, Zagreb, 2005., str. 135.

⁵⁵ Podatci preuzeti prema: V. ŠANTOŠI, *Flora i fauna u Marulićevoj »Istoriji svete udovice«* (rukopis, arhiv izbornog kolegija *Flora i fauna hrvatske renesansne književnosti*, Odsjek za hrvatski jezik i književnost, Filozofski fakultet, Osijek), Osijek, 2006., str. 13.

⁵⁶ Podatci su rezultat istraživanja studenata jednopredmetne kroatistike u okviru izbornog kolegija *Flora i fauna hrvatske renesansne književnosti* (nositelj kolegija izv. prof. dr. sc. Zlata Šundalić), šk. g. 2005./06. na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Osijeku.

⁵⁷ Z. ŠUNDALIĆ, »Životinja i hrvatska renesansna pastoralno-idilična drama«, str. 20.

se povući znak jednakosti, jer se ova prva, propovjednička *beštija*, vezuje uz grijeh, a grijeh uz strah i nelagodu, jer im prijete vječni pakao. Ovdje nije riječ o tuzi kao u renesansi nego upravo o strahu, kako kaže Jeane Delumeau: »Tuga i renesansa: ta dva izraza kao da se uzajamno isključuju. Pa ipak, oni su često zajedno. Ima li ičeg prirodnijeg od toga da su savremenici crne kuge, velikog raskola i stogodišnjeg rata bili preplavljeni tugom?«⁵⁸

U prvom predgovoru *Hrane duhovne* Zagrebec je jasno naglasio da je *pel-de* i *hištorije* najviše crpio iz *Svetog pisma* i crkvenih otaca i naučitelja. Međutim, kada se govori o odnosu *Biblija* – životinja, onda se naglašava da je kršćanstvo »općenito ravnodušniji na životinjski svijet«⁵⁹. I pored ovakve spoznaje u *Svetom* je *pismu* imenovano mnogo vrsta – čak 120.⁶⁰ Koje su biblijske životinje i na koji način prisutne u Zagrepčevim propovjedima, pokazat ćemo posredno, uspoređujući ih sa životinjskim svijetom nekoliko hrvatskih lekcionara i evanđelistara (Nikole Krajačevića Sartoriusa, Ivana Bandulavića, Emerika Pavića, Kaja Adića i Nikole Voršaka),⁶¹ i to stoga što se i lekcionari i evanđelistari oslanjaju upravo na *Sveto pismo*.⁶² Najveći stupanj podudarnosti javlja se u odnosu

⁵⁸ Ž. DELIMO (J. DELUMEAU), *Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, I, Književna zajednica Novoga Sada – Dnevnik, Novi Sad, 1986., str. 251.

⁵⁹ N. VISOVIĆ, *nav. dj.*, str. 72.

⁶⁰ *Isto*, str. 73.

⁶¹ Za ovakav smo se postupak odlučili stoga što ne raspoložemo ispisima svih 120 vrsta životinja iz *Biblije*, a ispise životinjskoga svijeta iz sljedećih lekcionara / evanđelistara načinila sam sama (moj rukopis, još nepubliciran). Riječ je o sljedećim djelima: K. AGJIĆ, *Štijenja Poslanicah i Evangjeljah za sve nedjelje i svetkovine preko godine*, Tiskarna Miroslava Kraljevića, Požega, 1865.; I. BANDULAUICH, *Novo istomacenyje Piscitolaia, i Evangeliiah priko svega godiscta sa sviimi koya dosad v slovinski yezik istomacena magnkakov*, Po Nicoli Pez-zanu, V Bnezih, 1739.; N. KRAJAČEVIĆ SARTORIUS, *Szveti Evangeliomi, Koterimi szveta Czrikva Zagrebecska Szlovenzka, okolu godiscta, po nedelje te Szvetke five: z-iednem kratkem catechifmusem, za nevmetelne lyudi hafznovitom; Pri Ferencez Widmanstadiuse ftampare*, 1651.; E. PAVICH, *Epistole, i Evangjelja priko sviu godishnji nediljah i svetkovinah s-dvima mukama Isusa po Matheu, i Ivanu ispisanima, Po uredjenju Rimskoga Misala, i Naredbi Svetoga Tridentinskoga Sabora Sloxena, I u Slovinski, iliti Iliricki Jezik prishtampana; Sa Slovima Kraljevske Magjarske Mudroskupshetine*, Budim, 1808.; N. VORŠAK, *Čitanja i Evangjelja za sve nedjelje, blagdane i svetce po naših biskupijah*, Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta, Zagreb, 1878.

⁶² Anđelko Badurina lekcionar tumači ovako: »**Lekcionar** (s lat. *lectionarium*) »knjiga čitanja«, *lectio* »čitanje«. Liturgijska knjiga namijenjena → lektoru koja je sadržavala isprva čitanja iz Starog zavjeta (a kasnije i iz poslanica) što su se čitala u liturgijskim činima, poglavito na → misi.« (AB, »Evanđelistar, Lekcionar«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina, Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 375-376). Ili: to je »zbirka odlomaka iz *Svetog pisma* koje čita lektor u bogoslužju. Današnji lekcionar sadržava samo svetopisamska čitanja za misno slavlje.« (*Opći religijski leksikon*, ur. A. Rebić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 510). A leksikonsko tumačenje *evanđelistara* glasi: »Knjiga koja sadrži odlomke evanđelja raspoređene za čitanje u pojedine dane → liturgijske godine.« (AB, »Evanđelistar, Lekcionar«, str. 225.) Ili: to je »u katolicizmu, liturgijska knjiga koja sadržava odlomke iz evanđelja raspoređene za čitanja u pojedine dane → crkvene godine. Na početku mise svečano se donosi na oltar, kad i ljubi u skladu s obredom nakon čitanja odlomka.« (*Opći religijski leksikon*, str. 253.).

na domaće životinje, koje svoju potvrdu imaju i u biblijskome tekstu (od 18 Zagrepčevih leksema čak njih 12 potvrđuju i analizirani lekcioniari i evanđelistari: *janje, konj, kokoš, osel/magarac, ovca, ovčica, pišče/pile, telac, vol, živina, živinče, ždrijebe*).⁶³ Znatno je manja podudarnost u odnosu na divlje životinje vlastita podneblja (od 35 Zagrepčevih leksema tek njih 10 potvrđuju i analizirani lekcioniari i evanđelistari: *golub, jelen, kača/zmija, mol/moljac, orao, ptica, riba, vrabac, vuk i vučica*).⁶⁴ Najmanja je podudarnost u odnosu na divlje životinje stranih podneblja (riječ je samo o *oroslanu/lavu*, dok evanđelistari i lekcioniari poznaju još i *devu* i *dromedare/jednogrbe deve*, kojih nema u *Hrani duhovnoj*), a nikakva se podudarnost ne javlja u odnosu na fantastične životinje. Navedenom prvom skupinom životinja (domaće, koje su istodobno i biblijske) propovjednik potvrđuje intertekstualni odnos s predloškom, koji je posebice istaknut u prvom predgovoru, dok drugom skupinom (divlje životinje vlastita podneblja) više izgrađuje lokalni kolorit, pridonoseći na taj način ispreplitanju svete povijesti i ovozemljske grješnosti.

Već je bilo rečeno da su životinje najčešće sastavnice propovjednikovih *peldi* i *hištorija*, koje funkcioniraju kao zaokružene samostalne priče ili su uključene u nerazvedene i razvedene usporedbe, na što na jezičnome planu upućuju riječi kao što su: *kod* (kao), *ravno tako*, *kakti*, *kako da bi*.⁶⁵ Kako su navedeni relativni konektori gotovo redovito najava nastavka priče u kojoj se pojavljuje životinja ili su nastavak izgovorene rečenice u kojoj se ona pojavljuje, može se reći da u ovim propovijedima životinja vrlo rijetko nastupa u svom primarnom značenju, dakle kao životinja; ona je najčešće pojam s kojim se uspoređuju najrazličitiji vidovi (ne)kršćanskog života.

Ispisujući faunističke lekseme iz Zagrepčeve *Hrane duhovne*, pokušali smo istražiti koja se značenja vezuju uz koje životinje, te koliko određeni leksemi pridonose izgradnji jedne druge, drukčije zbilje. Kako se ovdje uz životinje češće vezuju negativne konotacije, u analizi smo pozornost usmjerili najprije na njih, zatim na one druge, uz koje se vezuju pozitivna značenja, i na kraju na životinje koje pridonose izgradnji nezbiljske zbilje.

⁶³ U analiziranim lekcioniarima i evanđelistarima još se od domaćih životinja spominju: *stado, jare, junica, pijetao*, a koje nisu potvrđene i u *Hrani duhovnoj*.

⁶⁴ U analiziranim lekcioniarima i evanđelistarima od divljih životinja vlastita podneblja još se navode: *štipavac/škorpijon, grlica, srna*, a koje u navedenim oblicima nismo našli u *Hrani duhovnoj*.

⁶⁵ Preciznije bismo ih mogli odrediti kao *konektore* (povezuju strukturu kojoj pripadaju sa strukturom koja joj prethodi ili koja slijedi), i to kao relativne konektore, u koje Mirna Velčić ubraja: što, koji, nešto, tko, koliko, koliki, kakav, čiji, gdje, kamo, kuda, odakle, otkuda, tako, kao, kao što, koji. Usp. M. VELČIĆ, *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb, 1987., str. 24.

3.1. Negativne konotacije

U životu grješnika, a on je središnji lik svih propovijedi, naglašava se kontinuirano i neumorno težina grijeha; u ovom se poslu kao pogodno sredstvo javlja životinja, i to u svom neprenesenom i prenesenom značenju.

Prvo je – *nepreneseno značenje* – sporadično, a kada se i pojavi, onda se životinjama (kao što su *kača, pozoj, bažiliškuš*) ističe sklonost čovjeka prema idolopoklonstvu i škrtosti.

Idolopoklonstvo hiperboliziraju posebice fantastične životinje.

»(...) i zmisli si je /ljudstvo/ druge kajkakve krive boge, kojeh bogov kipe je si napravljalo iz srebra, zlata, brunca, železa, kamenja, drevja &c., njim se je klanjalo, i kajti pravoga boga na pomoć zazivalo. Dapače ne samo to, nego z vnogemi drugemi nememi stvarmi, kod **kačami, pozojmi, bažiliškuši** &c. je tak činilo, to je to nje častilo, njim se klanjalo i na pomoć zazivalo, aldove njim aldujuč, čast pako Božju i službu njegovu za ništar je držalo, (...)« (DBZ, 2; istaknula Z. Š.).

Škrtost se razotkriva i uz pomoć životinja kao što su: *miš, štakor, crv, moljac*. Propovjednik najprije naglašava određena primarna značenja iz njihovih semantičkih polja, kao što je npr. razgradnja stvari, nakon čega ona s čovjekove točke gledišta poprimaju negativne konotacije razaranja ne samo materijalnoga nego i onog duhovnog u čovjeku:

»Pripeti se takaj večkrat da koja takova persona siromaška i nevoljna dojde velikom strahom pred vrata bogatoga gospona, one premogučne gospe, **kojem miši, štakori, črvi** kruh, slaninu i maslo jedu, **moli** vu škrinjah oprave kvare, penezi mrtvi vu mošnjah i žaklineh leže, ali kaj se z onem siromaki pripeča? Ah, tuga i žalost! Pripeča se da čim većem strahom tamo zajdu, tem većum žalostjum od onud odidu, ar ni dobre reči ne dobe, vного menje kakovu pomoć ali pomilovanje« (NT, 165; istaknula Z. Š.).

U drugom se – *prenesenom značenju* – životinjama, često i pridruženim atributom *peklenski*, naglašava čovjekova sklonost prema najrazličitijim grijesima, među kojima ženi pripada povlašteno mjesto.

Grieh se općenito vezuje uz nečistoću, a u životinjskom se svijetu ona, iako neopravdano,⁶⁶ pripisuje u prvom redu *svinjama*, što čini i Zagrebec:

»Po **svinjah** razume se ljudi nečisti, telovnem nasladnostjam podani, ar kaktigoder **svinje** blato i smrdljive mlake jesu najveća nasladnost, tak ravno i nečistoča onem lotrišem i praznikom najveća je nasladnost. Zato i S. Ivan Chrisostomus od teh takoveh govori (...): **svinje** iz ljudih

⁶⁶ N. VISKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 39.

nečistoća čini, dapače i od **svinj** vnogo gorše, ar vnogi za nečistoćami bolje hlepe i prekoredneje vu njih se nasladujuč kaljaju, neg **svinje** vu najsmrdlivešeh mlakah« (NT, 55; istaknula Z. Š.).

Uz pomoć životinja propovjednik prikazuje i čovjekovu sklonost prema smrtnim grijesima. Smrtni se grijesi vrlo lijepo mogu uspoređivati s određenim životinjskim vrstama. U ikonografiji grijeha ova je problematika dosta jasno određena. Jean Delumeau piše: »U jednom rukopisu iz nacionalne biblioteke (oko 1390), koji je proučavao E. Mal, veze između greha, društvenog nivoa i životinjskog simbolizma su jasno istaknute, a poroci su predstavljeni, na način koji će postati klasičan, kako jašu životinje.

Oholost je	kralj koji jaše	lava i nosi	orla
Zavist je	kaluder koji jaše	psa i nosi	kopca
Srdžba je	žena koja jaše	divljeg vepra i nosi	petla
Lenjost je	kmet koji jaše	magarca i nosi	buljinu
Tvrdičluk je	trgovac koji jaše	krticu ili jazavca i nosi	sovu
Proždrljivost je	mladić koji jaše	vuka i nosi	jastreba
Pohota je	dama koja jaše	kozu i nosi	golubicu

Doduše, bilo je i drugačijih raspodela: za oholost, paun; za pohotu, jarac; za tvrdičluk, majmun ili žaba krastača; za zavist, zmija ili hrt.«⁶⁷

U Zagrepčevoj se *Hrani duhovnoj* posebice govori o oholosti, lakomosti, zavisti (nenavidnost) i na poseban način o srditosti. Srditost je, naime, izuzetak stoga što se o njoj vrlo uvjerljivo govori tako da se ništa ne kaže. Riječ je, naime, o grijehu kojemu se nešto slično u životinjskome svijetu ne može niti pronaći, tvrdi Zagrebec. Navedeno potvrđuje i Došenova *Aždaja sedmoglava* u kojoj se u *Ukoru VI – Od srditosti* srditost češće uspoređuje s prirodnim pojavama, a rjeđe sa životinjskim svijetom. Zagrebec kaže:

»Samomu jednomu grešniku srditcu ne mogu najti spodobne beštije, kod svedoči S. Ivan Damascenus govoreći (...) koja **beštija** je tak ljuta i čemerna kod je človek srditec?« (NT, 56; istaknula Z. Š.).

O usporednosti smrtnih grijeha i životinjskoga svijeta pisao je i simbolist Picinellus, kojega Zagrebec često navodi. On je određenom grijehu pridružio određenu životinju i rečenicu koja sve objašnjava. *Oholost/gizdavost* je kao *pav* (*paun*) i vezuje se uz ljepotu, dok neki drugi pisci 18. stoljeća oholost tumače kao želju da se bude prvi⁶⁸ (npr. u Došenovoj *Aždaji sedmoglavoj* ili u Lipovčićevu molitveniku *Dušu čuvajuće pohođenje*). Zagrebec kaže:

⁶⁷ Ž. DELIMO (J. DELUMEAU), *nav. dj.*, str. 359.

⁶⁸ Usp. Z. ŠUNDALIĆ, »Jerolim Lipovčić i Vid Došen o sedam glava illi vrila pakleni«, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres*. Zbornik radova, II, ur. S. Damjanović, Zagreb, 1997., str. 225.

»Gizdavce mudri simbolist Picinellus prisposoblja ptice **pavu**, z ovem podpiskom Forma superbit. Lepotum se izgizdava, ar kod **pav** razgledajuč lepotu svojega pisanoga vu repu perja, ves našušurjen od gizdosti hodi, tak ravno hode i oni gizdavci, koji se lepšeh u obrazu od drugih štimaju, ali u lepšeh opravah neg drugi gizdavo hode, već od sebe neg od drugih držeći, od kojeh Ovidius govori Fastus inest pulchres, sequitur superbia luxum. Ohole čini lepota, nasleduje gizdost opravu« (NT, 54; istaknula Z. Š.).

Lakomost je kao *jastreb*, što je prema Delumeau na tragu srednjovjekovnog životinjskog simbolizma, dok *nenavidnike* (*zavistne*) prisposobljuje *psima koji laju*: prvi uživa u uništavanju slabijih od sebe i u sakupljanju materijalnih dobara, dok drugi laju i viču na one koje ne poznaju:

»Od skupcev i lakomcev rečeni Picinellus pišući nje prisposoblja **jastrebom** ovem podpiskom. Numquam contenti praeda. Nigdar zadovoljni dobičkom, ar kakti **jastreb** ako vlovi koju pticu ali pišče, ni s njim kontent, nego i za drugim gledi, hlepi, leti, doklam je vlovi, tak ravno skupci i lakomci čine (...). Gizdavci i lakomci ne paze na ona koja imaju nego koga onem mankaju išču. Jošče jednu on mudri simbolist Picinellus prisposobu na prvo nam ovde postavlja. Nenavidnike najmre jalne prisposobljajuč **psom** lajajučem na ljudi stranske, kojeh ne poznaju ovem podpiskom: Ignotos allatrant. Na nepoznane laju. Tak čine nenavidniki, kad zagledaju koju personu lepo opravljenu, ali vu kakove časti izvišenu, ali kakvum srečum od Boga nadeljenu, taki počnu kod tuliki **psi** na nju herščati, na nju i proti nje z jeziki svojemi lajati, govoreč da ona oprava ni pošteno zadobljena, da ona čast i sreča ni po pravice nje dospela« (NT, 55; istaknula Z. Š.).

U argumentiranju određenih misli propovjednik neće uvijek biti dosljedan. Tako će na primjer na jednom mjestu reći da ljudskoj srditosti u životinjskome svijetu ne odgovara ni jedna životinja (jer ni jedna ne može biti toliko srdita kao čovjek!), dok će na drugom mjestu srditost vezivati isključivo uz *oroslanu/lava* (NT, 166), a lakomost i uz *vuka* (a ne samo uz *jastreba*).

U odnosu prema ženi, propovjednik nema previše lijepih riječi, pa je tako u priči o braći Romulu i Remu naziva čak i *kurvendom*,⁶⁹ i to stoga što čovjeka odvlači u tjelesni grijeh:

⁶⁹ Propovjednik je vrlo kritičan prema zlim ženama, pa kaže:

»Znano takaj more biti N. N. od Romuluša i Remuša bratov, kak najmre ovo dvoje dece budući vu jedne zibke donešeno vu puščinu i onda zapušćeno, od jedne vučice z mlekom bili jesu dojeni, hranjeni i od smrti obranjeni. Na špot i sramotu vnogeh materih, ter najmre oneh **kurvendih**, koje ne samo svoju decu zapušćaju, nego njim vrate zavijaju, vu potoke, mlake i druga smradna mesta, i živu i mrtvu decu hitaju« (NT, 163; istaknula Z. Š.).

»Tak je bil kralj David **peklenske tarantule kače** pičen kada zagledavši Barsabeu zaljubio se je vu nju, poželel ju je, z kojum je i pregrešil, za mertev postal i ovak zvun sebe celeh jedanajst mesecev je bil. To je to da svojega nesrečnoga grešnoga stališa ni poznal doklam god ni Natan Prorok k njemu došel, koji mu je do teh dob na vušesa kričal, naprvo donášajuč njegov grešni i pogibelni stališ, doklam David probudil se je kakti iz glubokoga sna, spoznal se je grešnikom i počel se je krv pri srcu njegovom rastapljati, oči razuma odpirati i žuhkemi suzami čemer mrzli smrtnoga greha van hitati, kričeč: Peccavi Domino. Zgrešil sem G. Bogu« (NT, 47-48; istakla Z. Š.).

Uz pomoć životinjskoga svijeta propovjednik progovara i o sklonosti čovjeka prema nezahvalnosti, jer kako *košuta* u Ezopovoj basni *Košuta i vinograd*⁷⁰ nije znala cijeniti zaklon vinograda i počela ga gristi, otkrivši se na kraju svojim progoniteljima, tako ni čovjek ne zna cijeniti tuđa dobročinstva, a posebice ne ona koja mu udjeljuje Bog (usp. NT, 138-139).

Svemu na kraju treba dodati i propovjednikovo imenovanje nemoralnih radnji određenom životinjskom vrstom. Tako, na primjer, propovjednik silovanje naziva *psinom*: bogati herceg Sikem *učnio je silu* djevojčici Dini i tek potom je molio oca da mu dopusti oženiti se njome, ali bez priznanja vlastita grijeha:

»Ali zakaj, o Sikem, ne povedaš pravoga zroka otcu tvomu zbog kojega želiš Dinu za ženu imeti? Zakaj, velim, ne poveš da si ju zgrabio, silum oskrunio i morebit napunio?« (NT, 260).

* * *

U odnosu na negativne konotacije koje pater Zagrebec pripisuje životinjskome svijetu u svojim propovijedima sažeto bi se moglo, dakle, reći da se on njime češće koristi kao pojmom kojim uspoređuje određene loše, grešne postupke svojih neimenovanih slušatelja (često im se obraća s N. N.: »[...] dosta budi mene reći i vam N. N. znati ono kaj pravica božanska, koja faliti ne more, govori.« [NT, 168]). Pri tome se kao *comparandum*⁷¹ najčešće pojavljuju divlje životinje vlastita podneblja (*beštija, kača, crv, štakor, moljac, miš, jastreb, vuk* itd.),

⁷⁰ O Ezopovim basnama u *Hrani duhovnoj* Franjo Galinec kaže: »U svemu imamo pet primjera Ezopove basne, a oblik im je dvojak: tri su od njih prave Ezopove, a dvije su Fedrove basne o Ezopu. Dok su Ezopove prave, cjelovite i potpune basne, dotle su Fedrove tako prerađene, da ih jedva poznajemo kao prave basne.« (F. GALINEC, »Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća«, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga XXX, sv. 1, Zagreb, 1935, str. 40). Riječ je o sljedećim naslovima: 1. Fedrove basne o Ezopu (*Ezop s djecom, Dvije torbe*); 2. Ezopove basne (*Jupiter i životinje, Košuta i vinograd, Sjekira i toporište*).

⁷¹ Usp. Z. KRAVAR, »Estetika tropa«, u: *Tropi i figure*, ur. Ž. Benčić – D. Fališevac, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1995.

među kojima se jedino *zmiji (kači)* pripisuje isključivo zlo; u odnosu na druge životinje postoji mogućnost da su u određenim situacijama čak i one bolje od grešna čovjeka:

»Človek človeku je škodliveši od vsega **zverja**. Jedna pak druga mudra glava pridaje: Homo homini lupus. Človek človeku je **vuk**, ar rajši vsaki bližnjemu svojemu vzeme neg da, rajši ga ražalosti neg pomiluje, rajši ga ogovori neg zagovori« (NT, 166; istaknula Z. Š.).

3.2. Pozitivne konotacije

Propovjednik u *Hrani duhovnoj* pokazuje, doduše u nešto manjoj mjeri, i pozitivna značenja koja pripisuje životinjskome svijetu, koja naravno dovodi u svezu s čovjekom-grešnikom. Izdvajamo nekoliko situacija:

– *prvo* – Faunistički se leksemi koriste kada se želi naglasiti duhovna čistoća u čovjeku (npr. krjeposna gospodična Aleksandra postaje »*čista golubica*« [NT, 51]), ali i suprotno, kada se želi prenaglasiti, hiperbolizirati loša osobina u čovjeku (filozof Diogeneš kaže: »ako ja hoću međ vami pravoga človeka najti, ar vi niste ljudi, nego ste **beštije**, da pače gorši, ar nemilostivneši od isteh **beštijh**« [NT, 161; istaknula Z. Š.]). Tako je čovjek gori i od *beštije* i od *zvijeri* i od *ptice* i od *gnjilog croljivog psa* (»Vnogo leglje je podnašati ljudem odurnost i vonjbu gnjiloga črvivoga psa, neg je G. Bogu jednu grešnu dušu« [NT, 205]), odnosno od njega je bolji i *pas* i gladna *riba* (NT, 162-163). Ovdje je zanimljivo primijetiti da Zagrebec u nizanje životinja od kojih je čovjek grešnik gori, umeće i nešto što po prirodi stvari ne pripada životinjskome svijetu, a to su Turci. Tako se susrećemo s izjednačavanjem Turaka sa životinjama, i to na dva načina: u nabranje životinja umetnuti su i Turci i obrnuto, u nabranje loših ljudi (Židovi, Turci, pogani) umetnuta je i životinja (*živina*). Propovjednik za kršćanina koji se stidi svojega kršćanskog imena kaže:

»Verno veruju, ali po turski živu, ar živu vu nečistoćah vsakojačkih gorje i odurneje ne samo od Turkov, nego i od neme **živine**« (NT, 280; istaknula Z. Š.).

»Kuliko vas je pak ovde pred menum kerščenikov prez vere, prez straha i prez ljubavi Božje, koji se z imenom keršćanskem diče, a sramuju se keršćanski živeti, veruju vu muku i milosrdnost Božju, ali se za dobra dela i sveto življenje ne maraju, nego poželenjam svojem slobodnu vuzdu puščajuč gorje ne samo od Židovov, Turkov i poganinov, nego i od iste neme **živine** živu, ter se ti takovi vfaju zveličiti« (NT, 282; istaknula Z. Š.).

– *drugo* – Faunistički se leksemi koriste i onda kada se propovjedniku brojčana konačnost ljudskoga roda pokazuje nedostatnom u hvaljenju Presve-

toga Trojstva. Tada poziva u pomoć, u hiperboličke svrhe naravno, i sve ono što leti (*ptice*), što pliva (*ribe*) i što hoda zemljom (*zveri*):⁷²

»Drugoč moramo mi z S. Serafinskem mojem ocem Ferencem zezvati **ptice** nebeske, S. Antonom **ribe** morske, z velikem opatom Antonom **zverja** puščinska; i z poštovanem Bedum tvrde pečine i kamenja na hvalu Pres. TROJSTVA« (NT, 8; istaknula Z. Š.).

– *treće* – Faunistički se leksemi koriste kada govornik želi naglasiti stvarnu, pravednu i istinitu vrijednost nečega što zbog uvriježena mišljenja može biti zamagljeno, nevidljivo i nepravedno. Ako, na primjer, stari Rimljani slave *gusku*, a ne *psa*, jer je upravo ona kričanjem spasila Rim, a ne pas svojim lajanjem, onda i kršćani trebaju štovati presveti oltarski sakrament, u kojemu je živi Bog koji nas je spasio i oslobodio od vječne smrti:

»Stare rimske hištorije svedoče od Rimljanov, da su naimre oni negda navadu imali nekoj osebujni dan čez leto okolu po varašu z procesijum obnašati i zprevadžati jednoga **pisa**⁷³ na štange obešenoga, i jednu **gusku** na baršunskom vanikušu sedeću, i to zbog zroka ovoga: kajti naimre dojdūči mučec po škure noči Francuzi pod Rim i počevši ga sturmati kad su Rimljani najbolje spali. Onda počele su **guske** kričati vu Capitoliumu i svojem kričem stražu jesu zbudile, straža pak soldate, soldati ves varaš zbučili, koji su se neprijatelom oborili, nje obladali i varaš od neprijateljske sile oslobodili. I zbog toga zroka **gusku** časte i **psu** špot čine, kajti **pasja** dužnost bi bila lajati i ljudi buditi. Toga pako ni vučinil **pas**, nego **guska** i zato nju časte« (NT, 23; istaknula Z. Š.).

Navedena »*hištorija*« aktualizira problem o kojemu se govori u suvremenoj kulturnoj zoologiji, a koji etnolozi još nisu razjasnili – zašto se, naime, nekim životinjskim vrstama nepravedno i neopravdano pripisuju negativne konotacije: »(...) zbog čega čovjek čovjeka psuje psom (...), kujom, kozom, jarcem, kravom, guskom i magarcem, ali ne i pticom, mačkom, mravom, tigrom, zecom i općenito slobodnim životinjama – osim majmunom, koji je opet životinja bliska čovjeku.«⁷⁴ Zagrepčeva priča, dakle, potvrđuje da *guska* nije nužno glupa, što je inače uvriježeno mišljenje.

⁷² U navedenom se može prepoznati jedan dio klasifikacije životinja u Bibliji: »Klasifikacija životinja, više empirijska nego logična, kakvu donose biblijski tekstovi, uglavnom se svodi na četiri kategorije (Post 1,20-25) s obzirom na četiri načina kretanja: neke hodaju, druge lete, mnoge plivaju, a poneke gmižu.« J. BRNČIĆ, »Životinja u Bibliji i biblijskoj duhovnosti«, u: *Kulturni bestijarij*, ur. Š. Marjanić – A. Zaradija Kiš, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 55.

⁷³ U izvorniku piše **Pifza**, a iz konteksta proizlazi da je riječ o *psu*.

⁷⁴ N. VSKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 38-39.

– *četvrto* – Faunistički se leksemi koriste i onda kada propovjednik poslovičnom rečenicom želi poantirati prethodno razmišljanje, određeno perikopom, izvadkom iz *evanđelja* za određenu nedjelju u godini. U propovijedi »Treta nedelja po Trojakeh« poslovicom – »iz maleh mušic velike gamile čineči« (NT, 37) sažeto se zaključuje govorenje o čovjeku koji u drugom čovjeku treba gledati u prvom redu dobro, a ne zlo (ne tražiti velike grijehe u malima).

– *peto* – Faunistički su leksemi pogodni i za isticanje čovjekova neljudskoga odnosa prema drugom čovjeku. Riječ je o stanovitoj antitezi u kojoj se pozitivne konotacije vezuju uz životinju, a negativne uz čovjeka: mnoge životinje provode svoj život radeći za čovjeka (*pčele* prave med ne za sebe nego za čovjeka, *lastavice* grade gnijezda kojima se dobro liječe »*grlene boli*«, *ovce* traga ju za hranom kako bi čovjeku dale dobro runo, *volovi* vuku teške jarme zbog čovjeka), a čovjek za drugog čovjeka ne želi napraviti ništa (NT, 157). Sličnu antitezu propovjednik koristi i onda kada govori o čovjekovoj nezahvalnosti prema Bogu (»Poznal je **vol** gospodara svojega, i **osel** jaselca Gospona svojega, Izrael pako mene ni poznal« [NT, 135]).

* * *

Proizlazi, dakle, da se u Zagrepčevim propovijedima životinja vrlo rijetko pojavljuje u svojim svakodnevnim i pozitivnim primarnim funkcijama (kao u Plutarkusovoj priči, u kojoj se govori o konju i njegovim primarnim značenjima – npr. konj je za jahanje [NT, 69]). Pozitivna su značenja gotovo podjednako vezana uz domaće životinje i uz divlje životinje vlastita podneblja (*živina, guska, ovca, volovi, osel; golubica, beštija, ptice, ribe, mušica, vuk, pčela, lastavica*). Najčešće je riječ o suprotstavljenosti dvaju svjetova – prvi je životinjski, ispunjen dobrim namjerama i dobrim djelima, a drugi je ljudski, ispunjen zlom i lošim djelima. U navedenu kontekstu čak i one životinje uz koje se češće vezuju negativna značenja (*beštija, zvijer*) postaju pozitivna strana antiteze, jer je grešni čovjek i od njih još gori.

3.3. Fauna u funkciji fantastičnoga

Životinjski svijet u *Hrani duhovnoj* nije opterećen samo isticanjem njegovih negativnih i pozitivnih osobina koje propovjednik stavlja u funkciju moralno-religiozne pedagogije. Uz pomoć realnih životinja govornik oživljava svoje propovijedanje i pripovijedanje i na drukčiji način – njima gradi jednu drugu, ne-stvarnu zbilju. Tako u tekstu susrećemo životinje pozitivnih konotacija koje su kontekstualizirane tako da se javljaju kao argument u funkciji fantastičnoga, koje je uvijek na stanovit način povezano s božanskim kreatorom i njegovim, riječima nesa-

vladivim, osobinama. Obično je riječ o ulančanim argumentacijama, o ulančanom nizanju »*hištorija*«, u kojemu se fantastično ostvaruje tako što životinja (*konj, golub, muha, vrabac*) ima najprije sva svoja prirodno određena primarna obilježja (glava, noge, rep, griva, dlaka, perutnica), obavlja svoje uobičajene radnje (vuče kola, leti). Međutim, njezine stvarne značajke problematizira dodavanjem neuobičajena atributa (npr. *drveni, peklenski golub*), dodavanjem neuobičajene radnje (konji vuku *ognjeni* hintov, tj. kočiju, fijaker) ili dodavanjem neuobičajene veličine (hintov s konjima je tako malen, da ga prekriva muha svojom jednom perutnicom). U propovijedi »*Druga nedelja po Trojakeh*« u objašnjenju božanskoga čuda – pretvaranja velikog božanskog tijela u »maljahnu droptinicu kruha« – Zagrebec niže izreke i priče imenovanih autora (Seneka, Gallenus, Adrianus Junius, Illias Homerus, Aulus Gellius, Myrmecides, Arkites, Strada), odabrane prema načelu neobičnosti, tj. sićušnosti, među kojima svoje mjesto imaju i životinje. Kao što životinje mogu biti pretvorene u vrlo malene predmete (npr. prsten, ognjeni hintov koji stane pod krilo muhe), tako je i božansko tijelo pretvoreno u malu hostiju:

»Kakti Gallenus spomina se da je videl jeden prsten z jednem takovem dragem kemenom, vu kojem je bil izrezan Faëton bog sunca, svojem goručem hintovom i četirema **kojni** z kojem se je vozil, da je bilo na njih poznati glave, noge, grive, repe i vse najmenše dlake« (NT, 13-14; istaknula Z. Š.).

»Myrmecides izrezal je bil jeden hintov z kojni tak mal, da ga je jedna **muha** svojum jednum samum perutnicum mogla pokriti i zakriti« (NT, 14; istaknula Z. Š.).

»Ali on drveni **golub** kojega je svojum rukum napravil Arkites da je po zraku kod vsaki drugi živi golub letal« (NT, 14; istaknula Z. Š.).

»Zatem pokazal je vu jedne male škatule iz dreva napravljene **vrapce**, koji su iz škatule izleteli i pak nazad vu škatulu kakti na gnjezdo doletavali« (NT, 14; istaknula Z. Š.).

Stvaranje nestvarne zbilje koristi propovjednik i u objašnjenju smrtnoga grijeha: samo je naizgled sve uobičajeno, živo i realno, a u biti je već sve mrtvo. Navedeno se želi približiti opisom smrti životinje i čovjeka, na kojima se izvana nisu dogodile nikakve promjene, ali su iznutra mrtvi, jer im je spaljeno srce, meso, kosti. Navedeno potvrđuje priča o čovjeku s *volovima* za vrijeme oluje i gromova (*treska*):

»Ravno tak pripetilo se je jednomu mužu putem svojemi **voli** pelja-jućemu kola, kojega i z **volmi** skupa zadel je tresk; potukel je njega i **vole**, ali onak kod je je na putu našel tak je je i ostavil stojeće. Idući pak ljudi mimo oneh sniačev i mimo ovoga muža, videći je z mirom stojeće niti se kaj gibajuće, približavši se k njim i terkući vu nje, taki na prah i pešel jesu se obrnuli, ar vručina onoga treska vsu vlagu, mehkoču i

mučvarnost suši, kervi i žitka mentuje, i ako ga prem pušča pri miru na mestu kod ga nahadža, niti mu jedinske dlake na oprave ne naškodi, nego samo telo skonča.

Ovakovomu goručem tresku po pravice prisposodobiti se more vsaki smrtni greh (...)« (NT, 44-45; istaknula Z. Š.).

Nadalje, zbiljom neovjerovljene događaje susrećemo i u opisu strašnih mučenja kršćana, u kojima životinjski leksemi pridonose izrazitoj zornosti i bizarnosti ispričanoga (ponekad i sam propovjednik priznaje da je ponešto od ispričanoga izmišljeno!):

»Velike i strašne vsakojačke muke izmišljali su negdašni pogani, z kojimi su kršćenike mučili, kada najmre vu jednom brunčenom **volu** zaprte kršćenike jesu pekli, kuhali i frigali, budući pod onem **volom** velik oganj neprestance kurjen. Velika muka zbila se ona z kojum ljuctvo Scitie je mučilo žive ljudi, kada je je zaš(i?)vavalo vu rasparane **konjske** i **volovske** trbuhe, vu kojeh šparoma hranjeni z kruhom, postajali su hrana **črvov**, koji vu oneh **mrcinah** gnjijući i od **črvov** mučeni morali su nesrečno pomreti« (NT, 89; istaknula Z. Š.).

Naznake fantastičnoga ostvaruju se i postupkom ulančanih antropomorfizama, odnosno situacijama kada se »ljudske osobine pripisuju životinjama«,⁷⁵ pa tako *lav* ne želi pojesti Andronikusa, *ris* vjerno prati svoga gospodara, *pozoj* brani Troasa, a *orao* hrani, brani svoju gospodaricu i zajedno s njom umire (NT, 135-136). Zbilja je ovdje, dakle, problematizirana negiranjem primarnih osobina životinja i njima svojstvenih radnji (*lav* nije krvoločan nego dobar i pažljiv, *ris* također; *pozoj* ne napada čovjeka nego se kao čovjek brine o njemu, a slično je i s *orlom*).

Nadalje, svijet fantastičnoga grade i realne datosti (dijete, *zmija*) u ne-realnom kontekstu (dijete sisa *zmiju*, misleći u snu da je ona, *zmija* – majčine grudi!). Ovakvim kombinacijama nastaje nerealna jezovita zbilja:

»Mudri Plinijus najosebujneši pisec od natur vseh stvarih, pišući od **kač**, spomina se među ostalemi najbolje od nature **kaće ašpiš**, tako imenovane, da naimre ova **kača ašpiš** je puna najvrućesega čemera, koja ako najde kade koje maljahno dete speče, približa se k njemu ter mu svoju glavu vu vusta postavi i svoj vrući čemer vu dete bluže, i dete zaspano štimajući da ima vu svojeh vustah materineh persi pupek, počne sesnuti on vrući čemer na mesto toploga materinskoga mleka, kojega doklam iz gubca **kaće ašpiš** sesne, ne more ga razlučiti od materinskoga mleka, nego poklam se nasesne dete i vusta svoja odmakne, onda počuti žuhkoču. Onda počne goreti od vrućine onoga čemera i strašno žejati, onda

⁷⁵ N. VISKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 34.

počne otekati po vsem telu, po kojem se on čemer razleva. I čim se bolje ono dete vrači, tem bolje gori, čim se bolje zaleva, tem bolje žeja, doklam od onoga čemera i žeje poginuti mora« (NT, 215-216; istaknula Z. Š.).

Nestvarna se zbilja u Zagrepčevim propovijedima ostvaruje i onda kada se u zatvorenom prostoru (štaglju) u istom trenutku nađu i životinje koje ovakvim prostorima po prirodi stvari ne pripadaju (*medvjed, divlja svinja, jelen, košuta*), a obavljaju iste radnje (uništavaju sakupljeni poljski *žitek*) kao i životinje koje mogu biti primarno određene ovakvim prostorom (*vol, konj*). Krajnji je rezultat ovakva prizora – strah. Potvrđuje to i priča o škrcu i njegovu namicanju materijalnih dobara, koja su prolazna i za dušu pogubna:

»(...) Ar čez nekuliko dan poslavši on (skupec – op. Z. Š.) slugu svoga gledat na marof kak vu kupeh, štaglju i hambareh žitek stoji i da bi popravil ako se kade kaj kvari. Odišel je polek zapovedi sluga, ali čez mal časa povrnul se je nazad ves bled i od straha tresuč pred gospona svoga, povedajući mu da tri strašni černi rogati voli, kojem spodobneh nigdar ni videl, svojemi velikemi rogmi kupe žitka rastresaju i samo klasje jedu, a slamu puščaju. I ova povedavši sluga gosponu od velikoga straha preuzet postavil se je na postelju i do tretjega dneva je umerl. Nut početak kaštige Božje zverhu nemilostivnoga skupca, koga hotel je najpervo G. Bog slug mentovati. Poslal je drugoga slugu gledat je li istina ono kaj je prvi povedal? Ali i ov čez mal časa vnogo većem strahom dotekel je pred gospona povedajuč da ne samo rogati voli kupe žitka skončavaju, nego i vu štagljeh terbuhati ružni černi kojni ne samo zob, nego ves drugi žitek vse na jagmu zoblju i fundavaju. I ov sluga do drugoga dneva od straha je vmerl. Čujuči ova skupec odpravil se je sam oneh beštijh gledat. I približavajuči se k marofu počeli su ga čami prehajati od straha, počel se je tresti da je komaj mogel na nogah stati, boječi se da bi mu se kakva nesreča ne pripetila. Vendar on komu je draži bil žitek poljski neg telovni približal se je k štaglju, ali se ni vfal vrat odpreti, vnogo menje vu njega pojti, nego listor čez jednu luknicu nuter se je nalukaval. I zagledal je da se ne samo voli i kojni s njegovem žitkom goste, nego pače pun štagelj videl je i drugeh nemeh stvari, kod medvedov, divjeh prasec, jelenov, košut &c., koje beštije žitek njegov jesu grizle, rastresale, teptale i na ništar spravljale. Kaj videči on skupec ne menje od straha, neg i od žalosti zbok pogubljenja žitka svojega postal je i on ljuteši od stočnoga psa. Počel je simo tamo tekati i vse okol sebe gristi, kervjum se peniti, ručati, doklam od ljudih vlovljen, čversto zvezan, na lance pripet, i onak kod najljuteša beštija ručeh i peneci se nesrečnu dušu je zpuštil, telo pak one beštije vu štaglju buduče jesu zgrabile, raztergale i odnesle da ni bilo videti kud kam. More vendar ovo vsaki lehko suditi da je bila kaštiga Božja, koju kaštigu najbolje zpoznava nesrečna duša njegova vu peklu« (NT, 221-222).

* * *

Za stvaranje nerealne zbilje propovjednik, dakle, spretno koristi životinjski svijet, i to češće divlje životinje vlastita podneblja (*golub, muha, vrabac, mrcina, crv, kača, kača ašpiš, medvjed, divlja svinja, jelen, košuta, orao*). Nerealna se datost realizira aktiviranjem njihovih i pozitivnih (*konj, golub, vrabac*) i negativnih osobina (*mrcina, crv, kača, medvjed, divlja svinja, jelen, košuta*), i to tako da se realno tumači kao privid ili se stvarne životinjske vrste dovode u odnose koje ljudska zbilja ne potvrđuje. A novostvorena zbilja ima samo jednu zadaću – izazvati strah u čovjeku zbog težine ovozemaljskih grijeha. Jezovitost ispričanoga komentirali su već i drugi pozorni čitatelji Zagrepčevih propovijedi: »U Zagrepčevu djelu imamo naime toliko i takvih priča, koje nas svojim sadržajem sjećaju ne samo na naše narodne pripovijetke, nego su one i toliko jezovite, da neke od njih svojim nemilim opisom prelaze svaki prikaz strahota i u Danteovoj 'Komediji'«. ⁷⁶

Zaključak

Istraživanje faune u propovijedima Štefana Zagrepca pokazalo je da je riječ o žanru u kojemu su životinje obilato zastupljene (riječ je o 62 naziva za životinje). Pritom dolazi do izražaja propovjednikova sklonost izrazito ozbiljnome diskursu, jer se ni jedan leksem ne pojavljuje u kontekstu smijeha. Faunistički se leksemi pojavljuju gotovo redovito u prenesenu značenju (npr. *pas* je metafora zavidnika, prolaznosti, loših djela; grešni je čovjek beštija ili živina), a tek sporadično i u svom primarnom značenju, što nalaže poetika propovjedničkoga žanra. Naime, sve priče u kojima se kao glavni akteri pojavljuju određene životinje nemaju smisao unutar granica ispričanoga nego tek u kontekstu propovjednikova tumačenja određenih vjerskih istina. Nakon ispričane *pelde* ili *hištorije* slijedi aplikacija, primjena na određeni segment kršćanskoga života i transformacija neprenesenog u preneseno značenje. U tekstu se ono najjednostavnije ostvaruje dodavanjem pridjeva *paklenski* (*peklenski*) – na primjer, *kača* postaje *peklenska kača* (NT, 48) – određenom životinjskom leksemu, odnosno uz pomoć usporedbe, razvedene ili nerazvedene.

Životinjski je svijet i vrstovno i čestotno i značenjski izrazito raznovrstan, jer se uz njega ne vezuju samo pozitivne konotacije, kao što je to na primjer u slučaju biljnoga svijeta, nego su vrlo česte negativne konotacije, ali i one kojima se gradi jedan drukčiji, ne-stvaran svijet. Upravo se stoga uz životinjski svijet češće vezuje nelagoda, prijetnja i strah, te je u njemu vrlo malo umanjena (susrećemo tek tri faunističke umanjene: *ptičica, ovčica, pišče*), dakle onih oblika koji su bili vrlo omiljeni u hrvatskoj renesansnoj pastoralno-idiličnoj

⁷⁶ F. GALINEC, »J. Habdelić, T. Brezovački, Štefan Zagrebec«, str. 71.

drami (u kojoj su upotpunjavali osjećaj ugode), odnosno u komediji (u kojoj su upotpunjavali drukčiju ugodu – gastronomski hedonizam).

U *Hrani duhovnoj* propovjednik, nadalje, ne krije ni svoje sklonosti prema lokalnome, dakle prema onome u čemu je Matko Peić u Kanižličevoj *Svetoj Rožaliji* prepoznao odrednice rokokoja, istaknuvši posebice pticu *bravenjek*, kao tipičnu za požeški kraj.⁷⁷ Tako autor *Hrane duhovne* na više mjesta u tekstu ističe »Horvatski orsag«, zatim njegove običaje (»Navada je vu našem najmre Horvatskom orsagu z **kraguljem prepelice** loviti ...« [NT, 181; istaknula Z. Š.]), ali i njegove životinje i biljke. Lokalni kolorit otkrivaju posebno imenovane ptice: *golub, golubica, jastreb, karvan/gavran, kragulj, lastovica, orao, vrabac*.⁷⁸

Na značenja koja se pridružuju određenim životinjama bitno utječu i prostor i vrijeme i ljudi i njihova kultura. U Zagrepčevu se slučaju to vrlo lijepo može pokazati u odnosu na *zmije/kače*, koje se nakon *ptica*⁷⁹ (*golub, golubica, jastreb, gavran, kragulj, lastovica, orao, prepelica, vrabac*) prema raznolikosti naziva nalaze na drugom mjestu u njegovim propovijedima (*kača, kača ašpiš, ljutica, kača tarantula*). On govori uopćeno o *kači*, zatim o *kači ašpišu* (poskok), o *ljutici* i o *kači tarantuli*. Za nas je ovdje zanimljiva ova posljednja. Zagrebec je, naime, naziva *kačom* (*zmijom*), iako se zna da *tarantula* može biti vrsta škorpiona, ljuskava gušterica, odnosno vrsta otrovnog pauka. Njegovo nas svrstavanje tarantule u *zmije* (iako to ona nije) ovdje toliko ne zanima nego značenje koje ističe kao najbitnije. On je, naime, navodi kao primjer najljućeg otrova (*čemeru*) i stoga kao pogibeljnu opasnost. S njime se danas, međutim, ne bi složili i stanovnici nekih drugih prostora, Phnom Penha na primjer, jer se u dnevnom tisku svojedobno mogao pročitati i ovakav naslov: *Goleme pržene tarantule u umaku od češnjaka poslastica u Kambodži* (*Jutarnji list*, 24. 8. 2006.), što znači da nije riječ o Zagrepčevu *čemeru* nego o gastronomskom užitku.

Vratimo se još na trenutak *Hrani duhovnoj*. Kada se, naime, propovijed kao izrazito *poslušani žanr* (S. P. Novak), primarno određen izravnim obraćanjem slušateljstvu, usporedi s faunom nekih drugih žanrova 16. i 17. stoljeća (npr. lirike, pastorage, komedije, naracije u stihu), onda se uočava da i propovi-

⁷⁷ M. PEIĆ, *Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića (1699–1777)*, Rad JAZU 365, Zagreb, str. 84–85.

⁷⁸ Prebrojavanjem vrsta životinja i njihove učestalosti u *Najljepšim pričama klasične starine* Gustava Schwaba (Zagreb, 1952.) Nikola Visković otkrio je posebnost grčkoga bestijarija koji pokazuje mediteranski sastav, pastirsku i ratničku narav ranih helenskih zajednica; posebno imenovane ptice pak otkrivaju njegove regionalne osobine. Usp. N. VISKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 52–53.

⁷⁹ Raznolikost ptičjega svijeta u *Hrani duhovnoj* može biti posljedicom i utjecaja biblijskoga teksta, u kojemu su one doista brojne: »Palestina je vrlo bogata pticama, i to stoga što je to područje mnogostruko pogodno za stanovanje i stoga što se nalazi na jednom od glavnih selidbenih putova. U Bibliji se to odražava: ona spominje mnoge vrste ptica. Nekima je teško odrediti današnje ime po hebrejskom imenu.« G. CANSDALE, »Ptice i druge životinje«, u: *Biblijski priručnik. Mala enciklopedija*, ur. A. Kresina, Zagreb, 1989., str. 101. Najčešće se spominju: orlovi i strvinari, golubovi i grlice, sova, jarebica, roda.

jed, pa tako i Zagrepčeva, pokazuje veću sklonost prema općim nazivima, pa se tako na visoko pozicioniranim mjestima nalazi *zvijer* ili *beštija*⁸⁰ (kao prototip Zvijeri u najapstraktnijem smislu), koja kontekstom dobiva drukčija značenja. Vrstovna zastupljenost životinja u *Hrani duhovnoj* upućuje na tri razine univerzuma, podzemlje, zemlju i nebo: »Životinja kao arhetip predstavlja duboke slojeve nesvjesnog i nagonskog. Životinje su simboli kozmičkih, materijalnih i duhovnih načela i snaga. One dotiču tri razine univerzuma: podzemlje (gmazovi i zmije), zemlju (zvijeri i stoka) i nebo (ptice).«⁸¹

Na kraju bi se moglo reći da je istraživanje faune u propovijedima prvog dijela *Hrane duhovne* Štefana Zagrepca potvrdilo da »religioznom čovjeku Priroda nikada nije isključivo 'prirodna'.«⁸²

Summary

FAUNA IN THE SERMONS OF ŠTEFAN ZAGREBEC

The focal point of interest of this paper is 18th century kajkavian prose. The authors in question are kajkavian religious storytellers (K. Georgijević) who by writing/telling their sermons also became prose-writers, since in their spiritual conversations they also included various stories, anecdotes and fairytales – frequently with fantastic elements. Prose like this was first written in the 17th century by Juraj Habdelić, and in the 18th century it was produced by authors such as: Juraj Mulih, Štefan Zagrebec, Štefan Fuček, and others. The paper gives special attention to sermons written by Štefan Zagrebec (Zagreb, 1669 – Zagreb, 1742), a kajkavian preacher and storyteller. Since his only work – Pabulum spirituale ovium christianarum ... / Hrana duhovna, ovčic keršćanskeh ... – was published in 5 books (volume I in Zagreb in 1715, volume II in Klagenfurt in 1718, volume III in Zagreb in 1723, volume IV in Zagreb in 1727 and volume V in Zagreb in 1734) comprising of more than 3000 pages, this paper discusses the last, fifth book from 1734. The poetics of the sermons written by Zagrebec are also researched with special emphasis on fauna.

Key words: kajkavian storytellers, Štefan Zagrebec, Hrana duhovna, sermon, animal.

⁸⁰ Ovo je čak primjenjivo i na renesansnu liriku. Kao ilustraciju navedenoga ovdje koristimo još nepublicirane rezultate istraživanja koje su proveli studenti na *Odsjeku za hrvatski jezik i književnost* na osječkom Filozofskom fakultetu u okviru izbornog kolegija *Flora i fauna hrvatske renesansne književnosti* šk. g. 2005./06. Predložak su bile *Pjesni Šiška Vlahovića*, tj. 512 Menčetićevih pjesama objavljenih u: *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića, i ostale pjesme Račinina zbornika* (Drugo, sasvim preudešeno izdanje, priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski, Knjiga II, Zagreb, 1937.). Prema ovom istraživanju, u Menčetićevim su pjesmama životinjski leksemi u usporedbi s biljnima manje značajni, i po brojnosti vrsta i po učestalosti njihova pojavljivanja. Javlja se 17 naziva za životinje: lav (37), zviri (18), sokol (15), jelen (14), ptice (13), zmija (12), pas/hrt (8), zmaj, pčela (6), grlica, morska sirena, crv (2), slavuj, vukodlak, jaganjac (1).

⁸¹ J. BRNČIĆ, »Životinja u Bibliji i biblijskoj duhovnosti«, str. 59.

⁸² N. VISKOVIĆ, *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*, AntiBarbarus, Zagreb, 2001., str. 294.